

Prikazi i osvrti

Dragan DAMJANOVIĆ: *Đakovačka katedrala* (Zagreb: Matice hrvatska, 2009.), 460 str.

Najvažniji simbol i najčešća prva asocijacija na Đakovo jest đakovačka katedrala, ili katedrala sv. Petra, ili jednostavno Strossmayerova katedrala, kako je se, iz posve jasnih i osnovanih razloga, također vrlo često naziva. O katedrali – po ocjeni mnogih, najljepšoj sakralnoj građevini u Hrvatskoj – pisano je često, a prvi članci i jedna monografija objavljeni su još u godinama njezine gradnje (1866.-1882.). Među tom obimnom i šarolikom literaturom svojom vrijednošću i ozbiljnošću pristupa izdvaja se nekoliko pregleda, mahom potpisanih od strane svećenika Đakovačke (nad)biskupije, dok je u ostalim slučajevima pretežno riječ o prigodnim tekstovima koji sadrže malo ili ništa novoga.

U izdanju Matice hrvatske objavljena je Zagrebu krajem prošle, 2009., godine monografija *Đakovačka katedrala*, autora Dragana Damjanovića. Riječ je o izmijenjenoj, odnosno znatno skraćenoj doktorskoj disertaciji obranjenoj na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2007. godine. Recenzenti izdanja su Zvonko Maković, ujedno mentor pri izradi disertacije, i Zlatko Jurić, glavna urednica izdanja je Jelena Hekman, a izvršna Romana Horvat.

Iako pripadnik mlađe generacije hrvatskih povjesničara umjetnosti (rođen je 1978.), Dragan Damjanović nikako ne predstavlja nepoznato ime na ovom polju hrvatske znanosti. Pored više desetaka znanstvenih i stručnih članaka, objavio je i dvije monografije: *Saborna crkva Vave-*

denja Presvete Bogorodice u Plaškom (Zagreb, 2005.), nagrađena Državnom nagradom za znanost, te *Arhitekti Fran Funtak* (Zagreb 2009.). Od svojih prvih znanstvenih radova bavi se razdobljem historicizma u Hrvatskoj, a jedan od prvih radova nastalih u okviru tih istraživanja bio je i rad “Sakralna arhitektura Đakovačke i srijemske biskupije u vrijeme biskupa Josipa Jurja Strossmayera”. U slijedu tog interesa i rada kao logičan se izazov nametnulo istraživanje đakovačke katedrale kao – kako i sâm Damjanović kaže u uvodu – najveće “sakralne novogradnje hrvatskog historicizma, te jedne od najvažnijih sakralnih građevina Srednje Europe u 19. stoljeću uopće”.

Nadovezujući se na vrijedne i poticajne rezultate svih ranijih istraživača koji su pisali o katedrali – od sâmog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji o njoj piše još za gradnje, pa do Milka Cepelića, Matije Pavića, Ivana Rogića, Antuna Jarma i drugih – Damjanović disertaciju / monografiju u prvom redu zasniva na izvornomu arhivskom gradivu, napose na gradivu sačuvanu u Dijecezanskom arhivu Đakovo, a također i na gradivu Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Hrvatskoga državnog arhiva, Muzeja grada Beča i Arhiva Nacionalne i sveučilišne biblioteke Zagreb. Rad na rasutom i obimnom gradivu bio je suočen s mnogim poteškoćama, a jedna od krupnijih bila je zacijelo ta što obimno gradivo Dijecezanskoga arhiva u Đakovu još uvijek nije posve sređeno, pa ni osobito prohodno za istraživače.

Nakon kratkoga uvoda (5.-6.) slijedi središnji dio knjige koji se može podijeliti u dva osnovna dijela. U prvom autor donosi kronološki prikaz povijesti izgradnje katedrale, a u drugome se kroz problematski pristup obrađuje unutarnja i

likovna oprema katedrale. Prvi dio sastoji se od sedam poglavlja, drugi od tri, a sva su poglavlja dalje podijeljena na manja, naslovljena potpoglavlja.

Prva tri poglavlja nose naslove "Prve đakovačke katedrale" (7.-34.), "Planovi za izgradnju nove katedrale iz prve polovice 19. stoljeća" (35.-50.) i "Konteksti gradnje današnje katedrale" (51.-98.). Ova tri poglavlja, sadržajno vrlo obuhvatna, zapravo predstavljaju uvodni dio čiji se značaj napose ogleda u činjenici da je riječ o temama koje prethodno nisu sustavno istraživane i o kojima se uopće znalo vrlo malo. O izgradnji nove katedrale koja bi zamijenila skromnu i dotrajalu gotičku katedralu, podignutu po svojoj prilici u 14. stoljeću, pomišljali su i Strossmayerovi prethodnici, posebice Matija Franjo Krtica (1773.-1805.), Antun Mandić (1805.-1815.), Mirko Karlo Raffay (1816.-1830.) i Josip Kuković (1834.-1850.). Ovi su biskupi činili i konkretne korake u okviru priprema i predradnji, od narudžbe projekata do prikupljanja građevnog materijala i novčanih sredstava, ali sama realizacija bila je iz raznovrsnih razloga odlagana pa je dočekala i Strossmayerovo ustoličenje za đakovačkog biskupa. Trećim poglavljem Damjanović smješta gradnju đakovačke katedrale u povijesni okvir i u okvir osnovnih idejnih strujanja u arhitekturi 19. stoljeća, uz osobit osvrt na prostor Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije.

Preostala četiri poglavlja prvoga dijela knjige – "Karl Rösner i arhitektura đakovačke katedrale" (99.-174.), "Rösnerovi pomoćnici i sustav upravljanja na gradilištu" (175.-184.), "Friedrich Schmidt i arhitektura katedrale" (185.-216.) i "Schmidtov atelijer i đakovačka katedrala" (217.-234.) – kronološki prate izgradnju đakovačke katedrale, i to od prvih kontakata Strossmayera s prvim arhitektom katedrale Karlom Rösnerom i od prvoga Rösnerova projekta (1854.), pa sve do završnih radova izvedenih više godina po službenom završetku i posveti

katedrale. Kako je razvidno i iz naslova ovih poglavlja, kronološka podjela zasnovana je pretežno prema razdobljima rada vodećih arhitekata gradnje (Karl Rösner, Friedrich Schmidt), a posebno je istražen i rad najvažnijih njihovih pomoćnika i suradnika (Hermann Bollé, Rudolf Schwengberger, Ludwig Krausz, Heinrich Missong, Karl Laužil, Dominik Avanzo, Heinrich Holitzky, Josip Vancaš i drugi).

Izgradnja katedrale odužila se na posljetku na punih šesnaest godina, a bila je obilježena gotovo poslovičnim pomankanjem financijskih sredstava i posljedičnim pokušajima uštede, zatim kašnjenjima, te nesporazumima i nerijetko žučnim sukobima između Strossmayera i izvođača, arhitekata i umjetnika. Damjanović pokazuje da je Strossmayer novu stolnu crkvu od samoga početka zamišljao kao izraz vlastitih političkih i umjetničkih nazora, te da je osobno umnogome zadao budući izgled prvostolnice – dijelom iz političkih, a (čak i većim) dijelom iz uskoumjetničkih motiva. S druge strane, Rösneru je ipak bila prepuštena umjetnička sloboda, a to je bilo moguće ponajprije zahvaljujući sretnoj okolnosti da su se biskupove zamisli gotovo savršeno poklapale s Rösnerovom idealnom slikom romaničke sakralne građevine. U ovim poglavljima, kao i u drugim dijelovima monografije, autor odbacuje pojedina stara tumačenja koja potječu još iz vremena gradnje katedrale, i koja su se potom uvriježila te do danas provlačila kroz literaturu. Autor tako, primjerice, tvrdi, te arhivskim gradivom i usporedbom uvjerljivo argumentira, da Rösner temeljni oslonac nalazi u lombardskoj romanici, a ne njemačkoj romanici, kako se do sada redovno navodilo. Detaljnom stilskom analizom Damjanović pokazuje da je riječ o čistom lombardsko-romaničkom stilu, odnosno ukazuje na neutemeljenost često ponavljane tvrdnje o katedrali kao rezultatu mješovitoga stila (romanike i gotike). U ovim se poglavljima, također, precizno ukazuje na sakralna i ina zdanja

koja su u manjoj ili većoj mjeri poslužila, odnosno mogla poslužiti kao predlošci đakovačkog katedrali.

Drugi dio ovoga središnjeg dijela knjige čine poglavlja “Unutrašnja oprema katedrale” (235.-300.), “Slikarstvo u katedrali” (301.-380.) i “Figuralna plastika u katedrali” (381.-412.). I pri unutarnjem uređenju katedrale poštovano je u najvećoj mjeri načelo jedinstvenosti i čistoće stila (iako su prisutne i druge primjese koje su ponajprije rezultat biskupovih želja i umjetničkih nazora), tako da u konačnici đakovačka prvostolnica predstavlja izniman primjerak *Gesamtkunstwerka* druge polovice 19. stoljeća. Poneki vidovi unutarnjega uređenja katedrale bili su i dosad razmjerno dobro istraženi (primjerice, figuralno slikarstvo), no i u ovim poglavljima Damjanović na promatranu problematiku baca novo svjetlo i upotpunjuje prethodna saznanja, a o nekim pitanjima progovara i prvi put.

Na primjeru figuralnoga slikarstva naročito je zamjetan osobni Strossmayerov utjecaj, budući da je on od trenutka izrade prvih projekata uvjetovao izvođenje fresko slika. Biskupov izbor bila je također nazarenska slikarska škola, čiji su pripadnici (Alexander Maximilian i njegov sin Ludovico (Ludwig) Seitz, te Achille Ansiglioni), i izveli sve zidne freske u katedrali, jednim dijelom prema predlošcima glasovitoga nazarenca Friedricha Overbecka. Skulpture, reljefe i ornamente u kamenu izvelo je više domaćih i stranih umjetnika (Vatroslav Donegani, Georg Feurstein, Ivan Rendić, Tomo Wodička, Alojzije Gangl, Josip Plančić), a 1913. godine na Strossmayerov grob u katedralnoj kriпти postavljen je i veliki reljef, rad Rudolfa Valdeca. Većinu radova drvorezbarskih radova (klupe, isповјedaonice i drugo) izveli su domaći, đakovački stolari Ivan Tordinac i Dragutin Turković. Iz svega navedenoga jasno proizlazi da đakovačka katedrala nije samo sakralni objekt s utisnutom snažnom nacionalnom i političkom sim-

bolikom, već ujedno i galerija umjetničkih djela.

Na samome kraju knjigu zaključuju “Zaključne napomene” (413.-414.), “Prilozi” (415.-447.), “Kazalo imena” (449.-452.) te “Bilješka o autoru” (453.), a u okviru “Priloga” su sadržane, između ostaloga, i kronologija đakovačke katedrale, iscrpan popis izvora i literature, i sažetak na engleskom jeziku. Zbog brojnih slikovnih priloga (više od dvije stotine fotografija, nacрта i crteža) i ukupne raskošne opreme te velikoga formata, *Đakovačka katedrala* je u likovnom pogledu vrlo dojmljivo izdanje.

U zaključku Damjanović napominje da se zbog zamašnosti cijeloga projekta ne može isključiti mogućnost da domaći i europski arhivi kriju još dokumenata koji se dotiču đakovačke katedrale, no ipak se ne čini izglednim da bi se moglo iznaći novo gradivo – osim možda nekih projektnih rješenja ili fotografija za koje se opravdano može nadati da su privremeno zagubljeni u đakovačkom Dijecezanskom arhivu – koje bi značajno moglo izmijeniti ili nadopuniti prikaz što nam ga autor podastire u ovom istinski vrijednom djelu. Iako je riječ o visokostručnom, znanstveno utemeljenom radu s područja povijesti umjetnosti, Damjanović piše jasno, pregledno i razumljivo, te se stoga može očekivati da će ova monografija pronaći put i do širega čitateljstva.

Branko Ostajmer

Hrvoje ČAPO: *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. - 1921.)* (Zagreb: Naklada Slap, 2009.), 204 str.

Knjiga *Povijest Požege i njezina stanovništva (1910. - 1921.)* nastala je kao prošireno izdanje autorova magistar-

skog rada *Svakodnevni život u Požegi od 1910. do 1921.*, demografska analiza. Autor koristi bogatu arhivsku građu franjevačkog samostana u Cerniku, franjevačkog samostana u Požegi, Državnog arhiva u Slavonskom Brodu - Odjel u Požegi i dr. te veliki opseg literature koju spominje i analizira u samom predgovoru (5.- 19.). Knjiga se sastoji od tri djela, prvi dio Razdoblje od 1910. do početka Prvog svjetskog rata (23.- 69.), drugi dio Prvi svjetski rat (71.- 155.), te treći dio Poslijeratno razdoblje (159.-181.). Boljoj demografskoj slici i analizi pomažu tablice, kojih ima 15., te grafikoni kojih ima 9. Tablice prikazuju broj stanovništva Požege, razlike između dana rođenja i krštenja po mjesecima, kumstva prema bračnom statusu, vjenčanja po mjesecima, mladenice prema dobnim skupinama, vjenčanja po danima u tjednu, broj umrlih u Požegi i dr., te grafikoni koji prikazuju dobnu razliku mladenaca, postotak rođenih u gradu, usporedba kumstva, postotak umrlih u Požegi za vrijeme Prvog svjetskog rata prema dobnjoj skupini, udio ženika prema predbračnom statusu.

U prvom djelu knjige *Razdoblje od 1910. do početka Prvog svjetskog rata* (23.-69) autor opisuje predratno razdoblje u Požegi od 1910. do 1914. U to vrijeme Požega se prostire na 24,44 km² s oko 5.899 stanovnika. Na čelu grada je bio gradonačelnik Eduard Kurschner, župan je bio Dragan pl. Trnski koji je naslijedio Nikolu pl. Jurkovića. Kuće u Požegi su tada bile većinom prizemnice napravljene od cigle ili drveta te pokrivene crijepom, limom ili slamom. Većina požeških ulica bile su neasfaltirane, što je zadavalo velikih problema u ljetnim i zimskim mjesecima. U Požegi se tada započinje graditi hidrocentrala, kako bi se riješilo pitanje električne energije u gradu. Hidrocentralu su smjestili u Orljavicu (danas Kuzmica), a počela je s radom u listopadu 1912. Osim centrale započeta je i gradnja vojarne koja je bila završena u ožujku 1914. U

spomenutom se razdoblju mnogo interveniralo u izgled grada, popravljala su se šetališta, uređivale ulice, sadili drvoredi, gradilo tenisko igralište, gradila se gradska streljana, zidalo prvo kino itd. Za razonodu Požežana u vrućim ljetnim danima brinula se rijeka Orljava na kojoj su 1911. podigli dvanaest daščanih kabina, a za izgled kupališta brinula se je Marija Kuterovac. Gotovo svaki tjedan održan je poneki događaj u gradu, a barem jednom mjesečno održala bi se prava kulturna manifestacija. Požega je imala i svoje sajmove, uglavnom su to bili tjedni sajmovi koji su služili za opskrbu gradskog stanovništva, sveukupno 57 sajmova godišnje. Godine 1910. u gradu je bilo oko 37% stanovništva koje se bavilo obrtom, 17% stanovništva se bavilo poljoprivredom, a oko 26% su činili trgovci. U to vrijeme u Požegi se rađalo oko 140 djece godišnje, ženilo se oko 40 parova, a umiralo oko 170 ljudi.

U drugom dijelu knjige *Prvi svjetski rat* (71.-155.) opisano je razdoblje od 1915. do kraja 1918. u Požegi. Rat u Požegi krenuo je mobilizacijom vojske 28. srpnja 1914. Vojnici su prevažani vlakom do bojišta, najviše sudjeluju na balkanskom i istočnom bojištu. Mobilizacijom je bila obuhvaćena većina muškaraca iz grada zbog čega se ubrzo manjak muškaraca u gradu itekako osjetio. Poslove u tvornici preuzele su žene, koje su ujedno volontirale kao medicinske sestre u novoimproviziranim bolnicama. U gradu se osjetila velika nestašica namirnica, zbog čega su krenule niz humanitarnih organizacija kako bi pomogle svim sugrađanima. Ubrzo je osnovano i povjerenstvo za prikupljanje sredstava, predsjednik je bio gradonačelnik Eduard Kurschner, a potpredsjednica Julija pl. Hegeduš i Julija Kempf. Jedna od važnijih investicija je bila gradnja pruge Požega-Velika koja je bila završena do kraja 1914. Velika nestašica i skupoća najviše su se osjetile 1915. kada sve više ranjenika dolazi u grad. Ranjenici su bili smješteni u dvije bolni-

ce, gradskoj i bolnici Crvenog križa koja je bila smještena u Nadbiskupskom sirotištu, a kasnije u prizemlju djevojačke škole. Svakodnevnicu Požežana je u tome razdoblju oblikovalo stalno prikupljanje priloga u dobrotvorne svrhe. Jedna od poznatijih humanitarnih akcija je „Dadoh zlato za željezo“ u kojoj se dobrotvorima zahvaljivalo željeznim prstima s utisnutom parolom. Kako je rat uzmicao, tako je nestašica metala bila sve veća. Prikupljalo se sve, crkvena zvona, prvo mala bez ikakvih natpisa, a kasnije sva, limeni krovovi, kvake, ključanice itd. Godina 1916. i 1917. bila je malo lakša, ljudi su se već bili navikli na nestašicu i neimaštinu. Kupovalo se na bonove, početkom rata samo kruh, a kasnije sve namirnice. Godine 1917. napravljen je i prvi popis stanovništva, načinio ga je Marijan Hanžeković, a prema njemu Požega broji 5.332 stanovnika, od toga 3.164 žene i 2.188 muškaraca. Potkraj rata u Požegi je veliki broj ljudi umro od upale pluća (autor pretpostavlja da su umirali od španjolske gripe), što je odnijelo više života nego rat. Školska nastava se održavala tijekom cijelog rata, jedini problem je bio početak rata kada je veliki broj profesora bio mobiliziran. Autor u ovom dijelu donosi veliki broj tablica i grafikona kojim jasno prikazuje koliko se djece rodilo u ratnom razdoblju, koliko je ljudi umrlo i od koje bolesti, koliko je brakova sklopljeno, krštenja itd.

U trećem dijelu knjige *Poslijeratno razdoblje* (159.-178.) prikazan je život nakon rata. U ovom dijelu autor donosi dio iz dnevnika požeškog župana dr. Vasilija pl. Beloševića koji nam donosi jasnu sliku požeške svakodnevne nakon rata. Prema demografskim pokazateljima to je bilo vrijeme kada su nadoknađeni svi gubici nastali tijekom rata. Svakodnevnicu se počinje vraćati u vrijeme prije rata. Demografska slika se također popravila, vratila se na stanje prije rata.

Na kraju knjige je popis kratica, izvori i literatura, prilozi (grafikon „Vjen-

čanih u Požegi 1910.-1921. prema mjestu rođenja“ te tablica „Usporedba životne dobi vjenčanih 1910.- 1921.“), sadržaj i kazalo. Knjigu nadopunjuju brojne slike koje nam jasno prikazuju kako je Požega izgledala u to vrijeme.

Ivana Šubic

Miloš KRPAŃ: *Izabrani spisi*, ur. Dejan Dedić (Zagreb: DAF, 2010), 263 str.

Izabrane spise Miloša Krpana objavila je izdavačka kuća DAF, koja je svoj izdavački rad usmjerila na objavljivanje anarhističke i slobodarske literature. Zalaganjem izdavača Zorana Sente, DAF je hrvatskoj javnosti omogućio upoznavanje s nekoliko ključnih djela anarhističke misli kao što su: *Povijest anarhizma* Maxa Nettlausa; *Anarhizam i drugi ogledi* Emme Goldman i *Evolucija, revolucija i anarhistički ideal* Éliséea Reclusa. Krpanove *Izabrane spise* uredio je Dejan Dedić, koji je napisao i „Prilog biografiji Miloša Krpana“, te sastavio bibliografiju Krpanovih novinskih članaka. Predgovor knjizi, „Dijagnoza: Revolucionar. Slučaj Miloša Krpana“, napisao je Hrvoje Jurić. Najveći dio *Izabranih spisa* čine novinski članci koje je Krpan pisao od 1893. do 1909. i objavljivao u vrlo raznolikom tisku (*Sloboda*, *Posavska Hrvatska*, *Glas naroda*, *Hrvatski branik*, *Crvena Sloboda*, *Hrvat i Slobodna rieč*). Pored novinskih članaka u sklopu knjige su objavljena i dva kraća književno-filozofska djela *Umovanje starog griješnika Jude Iškarijota* i *Drevna priča. Bog Mamon. Zlatna kiša i sinovi bune*, te tri neobjavljena teksta: „Sirotinjska pjesma“, „Lijepa naša domovina“ i „Radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji od 1876. do 1898.“

Miloš Krpan, prvi hrvatski anarhistički borac za radnička prava, nije nepoznata ličnost u hrvatskoj historiografiji, o njemu je u sklopu svojih istraživanja pisao povjesničar radničkog pokreta Ivan Kovačević. Kovačevićev rad o Krpanovom pokušaju osnivanja anarhističko-komunističke kolonije u Duboviku uvršten je i kao prilog u *Izabrane spise*. Radovi Ivana Kovačevića bili su polazna osnova Dejanu Dediću u prikupljanju građe za *Izabrane spise* i njegovo istraživanje Krpanove biografije i bibliografije. Miloš Krpan (1862-1931), rodio se u selu Lipe kod Gospića. Nakon završene niže realne gimnazije u Gospiću, Krpan se 1880. upisuje na učiteljsku školu u Petrinji. Školovao se uz pomoć godišnje stipendije od 200 forinti, a učiteljsku je školu s izvrsnim uspjehom završio 1883. Iste godine dobiva posao učitelja u Duboviku gdje je zaposlen sve do umirovljenja. Krpan se sa socijalističkim idejama upoznaje tijekom školovanja u učiteljskoj školi u Petrinji, a kasnije se kroz vlastito samoobrazovanje upoznaje s anarhističkim idejama i koncepcijama. Prvi angažirani članak objavljuje 1893. u *Slobodi*, listu koji je zastupao socijaldemokratske i socijalističke ideje. List je izlazio dva puta mjesečno, a neprekidno je bio na udaru Kluenovog režima, tako je npr. 1898. od 24 broja koja su izašla te godine vlast zaplijenila 23 broja.

Od 1895. Krpan piše i u *Posavskoj Hrvatskoj*, a to objašnjava socijalnom osjetljivošću tih novina. „Posavska Hrvatska jedina se danas u našoj Hrvatskoj obazire na potrebe našeg seljaka, koji je kroz vijekove gnjeten, guljen, varan, strašen i zaglupljiv od sličnih svakovrstnih inostranih i domaćih neljudih.“ (*Izbrani spisi*, 30.) Krpan se u svojim člancima najviše bavi radničkim pravima i socijalnim položajem radnika i seljaka. Tako piše o: posljedicama raspada zadruge u Slavoniji, plaćama šumskih radnika, pogoršanju socijalnog položaja radnika, ropskom radnom vremenu radnika koji su

dnevno 17 sati istovarivali i utovarivali robu na brodskom kolodvoru, napornom radu radnika u pilani i uskraćivanju njihove pune plaće. U svojim člancima savjetuje radnike da paze pri sklapanju radnih ugovora, piše protiv lihvarstva i vladavine novca, a kritizira i nekontrolirani ulaz stranog kapitala u Slavoniju. Njegove teme se kreću od lokalnih pitanja, npr. angažiranje na strani seljaka u Piškorevcima, do tema iz vanjske politike, npr. kritički piše o rusko-japanskom ratu. Glavni cilj njegovog javnog angažmana bio je poboljšanje socijalnog položaja radnika i seljaka, a osobito se zalagao za uvođenje općeg i tajnog glasanja za sve ljude, bez obzira na njihovu spolnu, etničku, socijalnu i vjersku pripadnost. „Mi smo socijalni demokrati tvrdo osvjedočeni, da postignu li Hrvati sveobće pravo tajnog glasanja pri svakim izborima, da su glavni uvjet svoga žića i bića postigli.“ (*Izabrani spisi*, 153.) U skladu s anarhističkim načelima pozivao je na solidarno udruživanje radnika i zalagao se za slobodu od bilo kakvog oblika tutorstva, „niti treba tutora, niti da kome treba biti tutor.“ (*Izabrani spisi*, 175.) Često polemizira s autorima u drugim novinama (*Narodne novine, Hrvatska i Obzor*), koji kritiziraju socijalizam. „Tko sjedi poput sove u duplju, i bulji u naše službene novine, misli zbilja po nasukanim u njima prelekcijama, da ne ima sretnije zemlje na svijetu do Hrvatske.“ (*Izabrani spisi*, 25.) Vrlo afirmativno piše o Židovima i njihovoj povijesti, te često kritizira tada vrlo prisutni antisemitizam. „Prikazujući vjernu sliku historičke sudbine židovskog naroda, mislio sam najbolje ovim putem razpršiti one bajke, koje je zloba i glupost kroz stoljeća na taj razseljeni narod nabacila ... Ostavljajući na miru Židove i želeći im u slobodnoj Hrvatskoj čovjeka dostojan život, ali bogme nikad onakov život kakov nam je svima skupa pribavio „cvijet inteligencije“ u nagodbenoj zemlji.“ (*Izabrani spisi*, 38.) Piše protiv stranog kapitala, ali je u

anarhističkom duhu vrlo tolerantan prema svim doseljenicima, tako afirmativno piše o doseljavanju Čeha u Slavoniju, te o Nijemcima i Mađarima koji su u Slavoniji među prvima prihvatili socijalističke ideje. Piše protiv militarizma i kritizira sve ratove, tako pišući o rusko-japanskom ratu u Mandžuriji ukazuje na besmisao svakog rata. „Najkrepčiji će im se naraštaj prorediti, blagajne isprazniti, otci, djeca i udove osirotiti. Rat donosi osim toga divljačtvo, jer u ratu se ubija, pustoši i pali.“ (*Izabrani spisi*, 123.) Trošenje novca na naoružanje vidio je kao siguran znak propadanja građanskog društva: „Ako današnje građansko društvo daje dragovoljno, na račun naroda, stotine milijuna za topove, a škrtari za škole i učitelje, to se društvo samo od sebe podkapa.“ (*Izabrani spisi*, 138) Krpan u svojim tekstovima pokazuje vrlo široko znanje iz geografije, svjetske povijesti, sociologije, politike i ekonomije. Prati sva važnija događanja u svijetu (japansko-ruski rat, burski rat, akcije mladoturaka, položaj Armenaca u Osmanskom Carstvu, engleski kolonijalizam u Indiji, progonoštvu u Sibir itd.). Ta tematska širina vjerojatno je povezana i sa znatnim utjecajem Éliséea Reclusa na Krpana. Upravo se na tog anarhističkog mislioca Krpan najviše poziva u svojim tekstovima. Éliséea Reclusa, tog borca Pariške komune, izvrsnog geografa i antropologa, Krpan naziva najvećim genijem i najslobodoumnijim piscem. Pored Éliséea Reclusa, na Krpanove su anarhističke stavove znatno utjecali Petar Kropotkin i Lav Tolstoj.

Zbog širenja „pogubnih“ anarhističkih, nihilističkih i socijalističkih ideja, te zbog poticanja na pobunu, Krpan je uhapšen u travnju 1897. U listopadu iste godine Krpan je optužen za navođenje na veleizdaju, a iz tamnice piše dva otvorena pisma kćeri Sofiji, koja su bila objavljena u *Slobodi*. „Moja kćeri! Tvoje vjerovanje neka bude vlastita deviza Tvoga oca: Dok ljudski mozak i srce nebudu ogrižani ža-

rom čistog čovjekoljublja, dotle će svaka civilizacija činiti od čovječanstva čopor sebičnih i okrutnih zvijeri.“ (*Izabrani spisi*, 75-76.) Zahvaljujući obrani, koju je vodio Josip Frank, Krpan je oslobođen i poslan na promatranje u Kraljevski zemaljski zavod za umobolne u Stenjevcu. Nakon izlaska iz bolnice Krpan napušta Hrvatsku i odlazi u Švicarsku, a u Dubrovnik se vraća krajem 1897. No, uskoro ponovno završava u Stenjevcu, te 1899. biva umirovljen. Krpan je Khuenov režim u svojim tekstovima označio kao beskrupuloznu, činovničku mrežu moći. „Nije nikakva tajna, da se pod Khuenom gotovo u svim inštitucijama kralo, varalo i tražilo samo unosne sinekure. Poznato je isto tako, da je Khuen bio vrhovni poglavica jednog čopora narodnih izjelica koji su Hrvatsku smatrali za debelu kravu muzaru, koju valja izdašno omuziti.“ (*Izabrani spisi*, 94.) U neobjavljenom anarhističkom tekstu „Ljepa naša domovina“, zbog kojeg je i bio zatvoren, Krpan je vrlo oštro kritizirao tadašnji režim. „Servilnijeg, kukavnijeg, sebičnijeg, okrutnijeg činovništva nema na zemaljskoj kruglji doli u lijepoj našoj domovini, a to su sve metamorforzirane reptilije nje-kadnjih zelenih Hrvatića i Srpčića, koji su u svojoj birokratskoj revnosti magjarskim baronima devet puta na dan očistili debela crieva ... Mučiti, silovati, oskrnjivati, globiti, trpati u tamnice, zastrašivati, obećavati, lagati, varati, opijati, to je izborno cvieće u Hrvatskoj, kadno 20 000 plaćenih robova činovnika sa nekoločinom zastrašenih i zaglupljenih seljaka ter patentiranih pijanaca i sebičnjaka malogradjana odluči o sudbini jednog naroda.“ (*Izabrani spisi*, 236.) U tom je tekstu prosvjetiteljski nastojao široj javnosti objasniti za što se zalažu anarhisti i što je to anarhizam. „Anarhizam je gordi protivnik svakoj vladavini, koja okrnjuje i najmanju slobodu, bratstvo i jednakost...“ (*Izabrani spisi*, 235) Upravo taj tekst jasno određuje Krpana kao anarhista, iako se on u svojim člancima izjašnjavao i kao: socijalist (1895), socijalni reformator (1896), socijalni demokrat

(1905) i neodvisni socijalist (1908). Kao komunistički anarhist prvi se put javno izjašnjava u *Posavskoj Hrvatskoj* 1908. Dok je 1897. kao anarhist još zastupao i neke nasilne metode, od početka 20. stoljeća prihvaća Kropotkinovu koncepciju komunističkog anarhizma, te se zalaže za mirnu i nenasilnu borbu putem generalnog štrajka. Upravo je Krpan bio jedan od ključnih organizatora generalnog štrajka 1907. u Brodu. Nakon toga štrajka dolazi do njegovog definitivnog razlaza sa Socijaldemokratskom strankom čije vodstvo optužuje za gušenje slobode mišljenja. To anarhističko inzistiranje na slobodi mišljenja i na potpunim individualnim slobodama, dovesti će do kasnijeg krvavog razlaza između anarhizma i boljševičkog komunizma.

Krpan je u svojim tekstovima, pored vodstva socijaldemokrata, kritizirao i vodstva ostalih hrvatskih stranaka. Tako je kritizirao Josipa Franka i njegovu stranku, ne osporavajući pri tome da mu je upravo Frank pomogao oko oslobođanja. Također je kritizirao braću Radić nazvavši ih „ruskim carofilima“, a kritizirao je i sve stranke koje su prihvatile Riječku rezoluciju. Od hrvatskih političara jedino je cijenio Antu Starčevića kojeg je često hvalio u svojim tekstovima, nazivajući ga „sjajnim meteorom na našem zreniku“, osobito je cijenio njegovu nesebičnost i socijalnu osjetljivost, a čak je pronalazio i dodirne točke između Starčevića, Bakunjina i Kropotkina. Od svoga razlaza sa socijaldemokratima Krpan se u tisku izjašnjava kao neovisni socijalist, a u korespondenciji kao komunistički anarhist. Krpana 1909. ponovno pogađa teška obiteljska tragedija, od tuberkuloze mu umire dvadesetogodišnja kći Sofija. Prije nje 1896. umrla mu je kći Kata, a 1903. umro mu je i sin Miloš. Otada intenzivno radi na pokušaju osnivanja anarhističko-komunističke kolonije na svom imanju Salaš-Dilju pokraj Dubovika. Povezuje se s austrijskim, švicarskim i češkim anarhistima koje pokušava zainteresirati za svoju ideju. Iako je među nekolicinom anarhista

postojao određeni interes, ne dolazi do pune realizacije tog Krpanovog projekta. Koliko je 1909. bio angažiran oko te ideje, pokazuju i njegovi tekstovi iz listopada te godine u *Hrvatskom braniku*, u kojima piše o komunističkim zadrugama u srednjoj Americi i Teksasu, koje je i sam posjetio. Krpan je inače za ono doba puno putovao, proputovao je gotovo cijelu Zapadnu Evropu, obišao Sjevernu Ameriku, boravio na Bliskom istoku i Egiptu. Nakon Prvog svjetskog rata Krpan je ponovno aktivan u političkom životu, a 1920. izabran je za načelnika općine Podvinje na listi Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). Nakon zabrane Komunističke partije Krpan više nije bio politički aktivan, ali je i dalje pomagao pri organiziranju štrajkova i radničkih prosvjeda. Na svojem imanju Salaš-Dilju Krpan umire u studenom 1931.

Izabrani spisi Miloša Krpana donose vrijednu građu povjesničarima koji se bave socijalnom poviješću na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Krpanovi tekstovi nam otvaraju dodatnu perspektivu pri pogledu na određene događaje i ljude, te nam na taj način omogućuju proširivanje često jednodimenzionalne slike koju povjesničari stvaraju o određenom vremenskom razdoblju.

Dinko Župan

Višeslav ARALICA: *Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.), 195 str., s prilogima 223 str.

Kada je riječ o povijesti najvažnijih hrvatskih kulturnih ustanova, tada povijest Matice hrvatske, kao jedne od najstarijih ustanova od nacionalnog značaja, zauzima posebno mjesto u okviru hrvatske historiografije. Nažalost, usprkos nje-

zinom velikom značaju, određena povijesna razdoblja ove kulturne institucije su slabo ili gotovo posve neistražena. Ovaj navod posebno se odnosi na razdoblje djelovanja Matice hrvatske u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Knjiga Višeslava Aralice, asistenta u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu, naslovljena "Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj" posvećena je ovoj temi, što više, kronološki je proširuje, iz tematskih razloga, na razdoblje 1935.-1945. godine. Ova knjiga je zapravo autorov magistarski rad, koji je uspješno obranio 2007. godine. Već u samom uvodu, autor navodi kako dosadašnja istraživanja djelovanja Matice hrvatske za vrijeme NDH ne nude kako ni kvalitativno, tako ni kvantitativno dovoljno spoznaja bitnih za našu historiografiju. Kada je riječ o hrvatskoj historiografiji u razdoblju 1945.-1990., onovremeno u sastavu jugoslavenske, treba istaknuti kako je ona ovoj temi prilazila s isključivo snažnim ideološkim i selektivnim pristupom, s jasnim ciljem stvaranja posve negativne ocjene o Matici hrvatskoj u razdoblju Drugog svjetskog rata. Demokratskim promjenama i stvaranjem neovisne hrvatske države, u hrvatskoj historiografiji nastaje novi pristup ovoj temi, koji se temeljio na osporavanju dotadašnjih tumačenja jugoslavenske historiografije. No, niti novija literatura nije detaljnije analizirala razdoblje 1941.-1945., povrh usputnog općeg prikaza političkih prilika u kojima je Matica hrvatska djelovala u tom razdoblju. Stoga Araličina knjiga, tematski razdijeljena u dva dijela, nastoji sintezom dosadašnjih radova i dosada neobjavljenih i nekorištenih izvora rekonstruirati djelovanje Matice u razdoblju 1935.-1945. godine.

U prvom dijelu knjige (str. 13-107) Aralica opisuje aktivnosti i uvjete djelovanja Matice hrvatske u razdoblju od 1935. do 11. travnja 1941. godine. Jedan od najupečatljivijih događaja u radu Matice u ovom razdoblju bilo je tromje-

sečno razdoblje prisilne uprave, komesarijata, koje je uvedeno od strane vlasti Banovine Hrvatske 11. siječnja 1941., a koje je Slavko Kvaternik, nakon proglašenja NDH, u svojstvu zamjenika poglavnika među svojim prvim odlukama ukinuo 11. travnja 1941. godine. Uvođenju prisilne uprave prethodili su unutrašnji sukobi vodstva Matice s predvođnikom hrvatskog seljačkog pokreta, Hrvatskom seljačkom strankom (HSS), budući da je jedan dio matičara bio snažno povezan s pravaškom ideologijom, te ustaškim pokretom u emigraciji, što je izrazito smetalo banskim vlastima. Ovaj sukob Aralica je povezao s općim sukobom banskih vlasti s hrvatskim nacionalistima, koji su odbacivali HSS-ovu politiku ostanka Hrvatske u sastavu Jugoslavije, te teritorijalnog ustrojstva Banovine. Također, autor navodi kako je sukob Matice i HSS-a bio plod ideološkog razdora koji je postojao u hrvatskom društvu 30-ih godina 20. st., kao posljedica opće-europskih društveno-političkih promjena. Uvođenje prisilnog komesarijata od strane banskih vlasti dovelo je do sveopće opstrukcije rada Matice, a imenovani komesar prisilne uprave Ante Martinović, unatoč velikom trudu nije uspio potaknuti rad matičinih pododbora, već je naišao na njihov bojkot kao poruku neslaganja i ogorčenja zbog poteza vlasti. Začeci ovog sukoba datiraju u vremenu nakon ukidanja diktature 1935., kada unutar Matice postupno prevladava nacionalistička struja. Inače, treba istaknuti kako je među matičarima otprije bilo pristaša različitih političkih ideologija poput seljačke ideologije braće Radić, zatim liberala, te klerikalaca i marksista. Potonji su, na čelu s Augustom Cesarcem, prekinuli suradnju s Maticom nakon što je nacionalističko načelo u Matici posve prevladalo, te se od matičara inzistiralo na agresivnom otklonu od marksizma. Između trijade ideologija demokracije - fašizma - komunizma, Filipa Lukasa, člnika Matice hrvatske i njegove bliske suradnike,

kasnija je historiografija, kao i svojevremeno njegovi politički suparnici liberali, vezivala uz fašizam, mada Lukas nikada nije potvrdio svoju pripadnost fašizmu. Štoviše, Lukas je fašizam kritički odjeljivao od nacionalne i kulturne komponente koju je zastupao kao čelni čovjek Matice. Dokaz tome su i matičini suradnici, najrazličitijih ideloških usmjerenja, koji su bili zastupljeni u matičnim izdanjima od 1935.-1945., među kojima se ističu Ivan Goran Kovačić, Vladimir Nazor, Alija Nametak, Ivo Kozarčanin, Dragutin Tadijanović, Dobriša Cesarić, Frane Alfirević, Nikola Šop, Mile Budak, Julije Makanec, Mile Starčević, Ljubo Karaman, Petar Grgec, Albert Haler, Antun Barac, Mladen Lorković, Rudolf Horvat i drugi. Ideološki, Matica hrvatska se nije mogla vezati uz samo jednu ideologiju, jer je, kao predstavica obrazovanog građanstva i inteligencije, bila uporište različitih modernih političkih ideologija. Iako su brojne djelatnosti Matice bile usmjerene prema selu (poput akcija opismenjavanja), treba istaknuti da je nosilac rada Matice bilo pismeno i obrazovano građanstvo, mada je i predsjednik Matice Filip Lukas često potvrđivao kako je seljaštvo nacionalna jezgra, "pokazatelj drevne nacionalne povijesti". Između predstavnika različitih političkih ideja unutar Matice u drugoj polovici 30-ih godina 20. st. odvijale su se brojne i zanimljive diskusije i polemike o položaju i daljnjem razvoju nacije, zatim odnosima između seljaštva i građanstva, radničkom pokretu te ostalim brojnim filozofskim, književnim i političkim temama aktualnim za onovremene europske intelektualne krugove (rasprave o djelima Oswalda Spenglera, Ortege y Gassetta, Paula Valerya, Othmara Spanna, Carla Schmitta, Alfreda Rosenberga, Giovannija Gentilea, Charlesa Maurrasa). Tako su primjerice članci Vinka Kriškovića u *Hrvatskom kolu* obilovali izrazitom nesklonošću prema totalitarizmu, a ne samo kritikom moderne parlamentarne demokracije zbog krize

u kojoj se ova našla u 20-im i naročito 30-im godinama 20. stoljeća. Za Ivana Oršanića, istaknutog predratnog klerikalca, a u NDH jednog od najistaknutijih režimskih intelektualaca, definicija povišenog smisla nacionalističkih pokreta bila je usko vezana uz liberalizam, koji je omogućio razbijanje apsolutizma (monarhije), ali je nužno doveo do fašizma, kao modernog ispunjenja nacije. Matičin sukob s HSS-om potaknulo je i Lukasovo definiranje narodnog duha koji je, prema njemu, svojstven svim staležima, a ne samo seljačkom, što je predstavljalo negaciju seljačke ideologije. Također, isti dojam su ostavile i negativne kritike nekih književnih djela s temama iz seljačkog života, kao i kritike marksizma od strane nekih matičara, koje je, primjerice, istaknuti HSS-ovac i seljački književnik Mihovil Pavlek Miškina percipirao kao napad na ideologiju seljačkog pokreta. HSS-ovi listovi su pak uzvalili stalnim iznošenjem nepovjerenja prema inteligenciji, odnosno, zastupanjem ideje o "moralnoj krizi inteligencije". Nakon toga je došlo do oštih polemika između matičine "inteligencije" (Filip Lukas, Ivan Hühn, Gjurić, Stjepan Buć, Vinko Krišković) i zastupnika seljačke ideologije (Ivo Šarinić, Rudolf Hercog, Stjepan Kranjčević, Josip Gunčević, Zlatko Grgošević, Dinko Tomašić, Vladko Maček, Juraj Krnjević). Predvodnici nacionalističkog smjera bili su zastupljeni i u studentskoj mladeži, okupljenoj oko sveučilišnog pododbora Matice hrvatske i lista "Omladina" i njezinog priloga "Hrvatski sveučilištarac", koji se isticao pravaškom orijentacijom i snažnim protukomunističkim nazorom. Primjerice, studenti su na stranicama ovog lista podržavali generala Franca u španjolskom građanskom ratu, dok su HSS-ovi listovi podržavali španjolsku Narodnu frontu, ili su pak zauzeli neutralan stav. U sličnim člancima, nacionalistički studenti su sve više prozivali Vladka Mačeka da se ponajviše ponaša kao vođa svoje stranke (HSS-a), a ne kao

vođa hrvatskog naroda. HSS-ova glasila su uzvratila izravnim napadom na samog Lukasa, koji je prema njihovom mišljenju imao ambiciju postati hrvatski "Duce" ili "Führer". Zbog svega navedenog već 1937. odnosi Matice i HSS-a su znatno narušeni. Daljnja politizacija Matice hrvatske u smjeru zauzimanja nacionalističkih pozicija uslijedila je povratkom Mile Budaka u Hrvatsku, čime je postao jedan od najuglednijih pisaca čija je djela Matica objavljivala (poput romana "Ognjište"), te jedan od najutjecajnijih matičara. Paralelno s ovim, u Matičinim izdanjima sve više prostora dobivaju mladi nacionalistički intelektualci (Tijas Mortigija), kojima se po povratku iz emigracije priključuje Mladen Lorković, čije će djelo "Narod i zemlja Hrvata" također biti objavljeno u Matičinoj nakladi. Lorković je također kritizirao Mačeka zbog stvaranja Banovine Hrvatske, u koju, prema Lorkovićevom tumačenju, nisu bili uključeni veliki dijelovi hrvatskog povijesnog i etničkog područja, poput cjelokupnog teritorija Bosne. Ipak, ni tada Matica nije protežirala isključivo nacionalističke ideje, već je 1939. izdala djelo Julija Mankanca "O podrijetlu i smislu države", koje predstavlja jasnu i snažnu obranu ideja liberalizma i demokracije u trenucima kada su ove ideje gotovo posve iščezle s jugoistoka Europe, pod snažnim dojmom marširajućeg nacizma i fašizma. Ipak, čak je i obrana liberalizma bila sporna u očima vodstva HSS-a, pa je banska vlast naročito tijekom 1940. zadala niz udaraca pristašama liberalizma u ondašnjoj Hrvatskoj (primjerice, zabranom masonskih loža). Juraj Krnjević je 1940., nagovijestio HSS-ov pokušaj preuzimanja nadzora nad Maticom, kada je poručio kako je ova ustanova osnovana kako bi služila zahtjevima hrvatskog naroda, a da je seljački pokret, tj. HSS nositelj narodnih zahtjeva. Na ovo je reagirao Lukas, izjavivši kako Matica ne vodi ničiju politiku, već kako je u službi naroda i hrvatske nacionalne misli. Nakon terorističkih

napada koncem veljače 1940. u Zagrebu, uhićen je Mile Budak i pretresene su službene prostorije Matice hrvatske, a koncem studenog iste godine izbio je štrajk studenata na zagrebačkom sveučilištu, u kojem su sudjelovali i studenti okupljeni u Matičinom sveučilišnom pododboru. Za vlasti je ovo bio znak kako je Matica postala središte nacionalističke opozicije naspram banskim vlastima. Studenti su uhićeni i prebačeni u Lepoglavu, a sveučilišne novine i studentski klubovi nacionalističke provenijencije su bili zabranjeni. Kao rješenje spora s Maticom, vlasti se odlučuju za uvođenje prisilnog komesarijata početkom 1941., koji se na koncu pokazao posve neuspješnim, jer su pododbori Matice otkazali suradnju s nametnutom upravom, te su posve prestali djelovati. Uvođenje komesarijata, prema autorovom sudu, više je štetio banskim vlastima, jer je javnosti razotkrio strah vlasti od snažne političke opozicije.

Drugi dio knjige (str. 109-190) opisuje djelovanje Matice u NDH od 11. travnja 1941. do 1945. godine. Budući da se do 1941. Matica profilirala kao nacionalističko sjedište, uspostavom NDH, ona kao kulturna institucija postaje ustanova od državne važnosti. Najznačajniji nacionalisti iz Matice su u novoj državi preuzeli visoka mjesta u novom režimu, poput primjerice Mile Budaka, ministra bogoštovlja i nastave u prvoj vladi NDH. Njegov tajnik bio je također istaknuti matičar Marko Čović. U Ministarstvu vanjskih poslova NDH zaposlili su se Ernest Bauer, Antun Bonifačić, Ivan Hühn, dok je Mladen Lorković imenovan za državnog tajnika u ovom ministarstvu. Intendant Hrvatskog državnog (narodnog) kazališta u Zagrebu postao je Dušan Žanko, a Radovan Latković ravnatelj Hrvatske državne radio postaje. Ivan Oršanić je imenovan za tajnika u Državnom uredu za propagandu, glavnog pomoćnika u Glavnom ustaškom stanu, a ubrzo je postao i čelni čovjek Ustaške

mladeži. Tijas Mortigija je imenovan za povjerenika u listu "Hrvatski dnevnik" i u Hrvatskom tiskarskom zavodu, dok će kasnije preuzeti uređivanje "Spremnosti", glavnog ustaškog ideološkog glasila. U osnivanju vlasti nove države značajno su sudjelovali i ostali matičari među kojima se ističu Julije Makanec, Petar Kvaternik, Ivo Guberina, Danijel Crljen, Vladimir Židovec, Ante Vokić, Ante Nikšić, Matija Kovačić, Mate Frković, Ante Buć, Grga Ereš, Janko Skrbina, Vera Stipetić, Ivona Maixner i dr. Općenito, intelektualci bliski ustaškom pokretu, ili oni koji su bili članovi ustaškog pokreta prije osnutka NDH, postaju intelektualna i velikim dijelom vlastodržačka elita nove države. Uspostavom NDH, novost kod javnih nastupa matičinih nacionalista bio je antisemitizam, koji je kod nekih, primjerice Antuna Bonifačića, protažiran kao dodatak glorificiranju nacionalsocijalizma. Treba reći, kako se u prvim mjesecima nakon uspostave NDH i Matica djelomično našla na udaru režima, nakon uhićenja poznatih masona, među kojima su bili i matičari poput Grge Novaka, Antuna Barca i Ivana Meštrovića, koji su tek nakon zauzimanja kod vrha vlasti pušteni na slobodu. Hrvatski intelektualci u NDH, uključujući i one koji su po svom ideološkom uvjerenju bili umjereni, objavljivali su u ustaškim glasilima poput "Hrvatskog naroda" i "Spremnosti", ali su nastavili pisati i za matičina glasila "Hrvatsko kolo" i "Hrvatsku reviju". U ovim listovima su se u to vrijeme mogli pronaći članci i recenzije autora poput sociologa i politologa Zlatka Gašparovića, filozofa Vladimira Filipovića, Slavka Ježića. Tekstovi navedenih autora, politološke i filozofske tematike, nisu mijenjale svoj neutralni diskurs, u ideološki posve obojenoj stvarnosti. Treba napomenuti kako je uspostavom NDH razbijena intelektualna i idejna različitost kojom se Matica mogla pohvaliti u predratnom razdoblju, a u novoj državi je Matica, sudeći po idejama koje je imala zastupati, postala naizgled

posve ideološki jednolična. Ipak, autor drži kako su se unutar same Matice držali određeni varijeteti, unatoč nametnutoj jednoličnosti, koji će se s vremenom sve više isticati i u konačnici preobraziti u neku vrstu tihog, ali postojanog otpora i kritike prema ustaškom režimu. Dakle, upravo se u ovim varijetetima nalazila prilika za razbijanje nametnutog ideološkog okvira u kojemu se imala razvijati hrvatska kultura i intelektualna misao u NDH. Unatoč ideološkoj jednoobraznosti, koja je trebala biti osnovno obilježje Matice u NDH, s vremenom su se unutar ove institucije pokazali znakovi odmicanja od službene državne ideologije. Približavanjem kraja NDH, naročito od 1943. nadalje, ova će pojava jačati i sve više uzimati maha. No, na samom početku, nakon ukidanja komesarijata, odnosi Matice i režima srdačno su se odvijali, štoviše, Matica je u NDH imala postati državna institucija od najvećeg značaja. Već su se 21. travnja u srdačnom duhu susreli poglavnik NDH Ante Pavelić i Filip Lukas, ali je ubrzo, zbog Pavelićevog prepuštanja Dalmacije Italiji, između njih došlo do trajnog razlaza. Ipak, na razini države, vlasti su nastojale ojačati upliv Matice u svim segmentima društvenog života, pa su tako primjerice srednje, stručne, građanske i pučke škole obvezane da na početku školske godine imenuju među nastavnicima povjerenika koji će izvještavati Maticu i od nje primiti upute za daljnji rad. Gimnazije, građanske i učiteljske škole su bile obvezane nabavljati sva redovna izdanja Matice za svoje knjižnice. Posebnom zakonskom odlukom ministra Budaka, Matica je dobila privilegij za izdavanje hrvatskih prijevoda djela iz stranih književnosti, što je Matici osiguralo dodatni izvor prihoda. Sveučilišni pododbor Matice hrvatske je nagrađen tako što je unutar njega organiziran Ustaški sveučilišni stožer, koji je okupljao oko 500 studenata. Idućom zakonskom odredbom, Matica je ustoličena za jednu od cenzorskih ustanova države

(uz pravo odobravanja, posredno i zabrane objave i tiskanja). Ipak, niti matičina djela nisu bila pošteđena od cenzure drugih cenzorskih institucija u NDH, ali su matičari nerijetko ignorirali cenzorske zabrane i ograničenja. Primjerice, na listi zabranjenih knjiga bila su i "anglofilska djela", ali je Matica tijekom 1943. i 1944. objavila nekoliko djela britanskih autora (D.H. Lawrence, Gordon East, Lewis Carrol, John Maynard Keynes). Vrhunac materijalnog i financijskog jačanja uslijedio je pred početak 1942. kada je Matica hrvatska preuzela najveće tiskarsko poduzeće u zemlji "Tipografiju" d.d., koja je dotada bila u vlasništvu obitelji Schulhof, od koje je oduzeta zbog njihovog židovskog podrijetla. Povećana financijska moć utjecala je na znatno povećanje izdavačke djelatnosti Matice. Tako su pokrenute nove edicije kao što su Omladinska knjižnica (čija su se djela u početku ponajviše isticala ideološkom obojenošću), zatim Prijevodna knjižnica (kasnije Knjižnica svjetskih pisaca), te Prosvjetno-politička knjižnica. Među izdanjima Prosvjetno-političke knjižnice nalazila se i Platonova "Država", koja je izazvala žučnu polemiku na stranicama "Hrvatskog naroda" između Krune Krstića i Stjepana Zimmermana. Potonji je ovo djelo protumačio kako bi ukazao na promašaje vlasti NDH, dok je Krstićeva kritika Platonove idealne države bila sazdana na liberalnim stavovima, te je Platonov koncept odbacivao kao "nacrt za uređenje nekakve plemenite i uzorne tamnice", što je zapravo bila kritika totalitarizma. Možda je izdavanje "Države", prema autorovoj sugestiji, bilo znakovito ukazivanje na atmosferu nesigurnosti i razočaranja koje je vladalo među intelektualcima u NDH. Treba reći kako su u Prosvjetno-političkoj knjižnici bila zastupljena i djela koja su veličala totalitarizam (Carla Schmitta, Rudolfa Kjellëna, Eduarda Sprangera, Wilhelma E. Mühlmann), ali su objavljivana i djela stranih autora koji su kritizirali totalitarizam

(primjerice Johana Huizinge, koji je oštro kritizirao europske totalitarizme s pozicije kršćanskog mislioca, ali i ostalih autora poput Josepha Jastrowa, Hansa Freyera, Josea Ortege y Gasset, Carla Burckhardta, dok su u pripremi bila djela Immanuela Kanta, Mihaila Ivanovića Rostovceva, Bertranda Russela, Alfreda N. Whiteheada, Hansa Kretschmera). Unutar Prosvjetno-političke knjižnice uređivački posao obavljali su Vladimir Filipović, koji je i nakon rata ostao aktivan u javnom životu što svakako ukazuje na njegov minimalan ideološki angažman u NDH, čak i po sudu komunističkih vlasti, zatim Mirko Kus Nikolajev, koji je prije rata uživao glas marksističkog mislioca i kritičara rasne teorije i antisemitizma. Objavljivani su članci i djela prijeratnih poznatih masona i liberala poput Josipa Horvata, Ive Hergešića ("Razgovor o Europi", koji je prije cenzorske zabrane rođan u preko 900 primjeraka, a koji je propagirao intelektualni prezir prema idejama intelektualaca i predstavnika političke desnice H. Massisa, L. Romiera, A. Suaresa). Slično se ponovilo i s djelima Johna Maynarda Keynesa i Štefanije Bernas-Belošević, koji su bili tiskani u cjelokupnoj nakladi prije negoli su zabranjeni, a "Poviestni atlas Europe" Gordona Easta je tiskan i pušten u prodaju bez službene potvrde o dozvoli tiskanja. U planiranim izdanjima ove knjižnice nalazila su se djela Maxa Webera, Renea Descartesa, Aristotela, Tukidida, Adolfa Webera, Wernera Sombarta, Maxa Schellera, Luciena Febvrea. Autor zaključuje da je Prosvjetno-politička knjižnica nastala kao želja za nastavkom ideološke borbe koja je započela neposredno pred stvaranje NDH, a čiji su začetnici bili matičini nacionalistički članovi. Stvaranjem nacionalne države kakvu su prizeljkivali, oni su uzeli važno učešće u administrativnoj vlasti NDH, dok u matičinim novim edicijama, kakva je bila Prosvjetno-politička knjižnica s važnom zadaćom ideološkog oblikovanja društva,

rukovodstvo uzimaju intelektualci koji su bili neutralni, štoviše, neki i ideološki protivni nacionalistima. Bogatu izdavačku djeltanost pokazao je i ured za prijevode, koji je s izdavanjem knjiga započeo 1942., a među kojima su se isticala djela Goethea, Merežkovskog, Fogazzara, Molierea, Dantea, D. H. Lawrencea, te zbirka "Suvremene njemačke novele". Zbog ratnih teškoća (poput nedostatka papira i nepovoljnog ekonomskog stanja u zemlji) u svim je Matičnim knjižnicama rastao nesrazmjer između pripremljenih i tiskanih, odnosno, realiziranih djela. Omladinska knjižnica (kasnije Knjižnica za hrvatsku mladež), unatoč tome što je pri svom nastanku imala političku pozadinu s naglašenom ulogom ideološkog odgoja mladih naraštaja, kasnije je posve izgubila ideološku funkciju preorijentiravši se na klasike dječje literature. Iz zadovoljstva nastalog uspostavom NDH, ubrzo su uslijedila razočaranja potaknuta stanjem u zemlji. Prvo veliko razočaranje uslijedilo je Pavelićevom predajom Dalmacije Italiji, zbog čega je prekinut svaki kontakt između Pavelića i Lukasa. Zatim, Lukas je javno iznio i svoje anglofilske stavove, vodeći militantnu politiku NDH naspram Velike Britanije. Iako i sam antisemitskih nazora, Lukas je kritizirao donošenje rasnih zakona, držeći da je rasna teorija ispravna, ali da je izvođenje zakona na osnovi rasne teorije pretjerivanje. Držao je kako ne postoje rasno posve "čisti" narodi, već da više srodnih ili "pretopljenih" krvnih sastavnica čine narod, među kojim dominira određena "rasna jezgra". Sljedeća značajna kritika režima iz redova Matice uslijedila je pridruživanjem Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića partizanskom pokretu koncem 1942. godine. Slavko Kolar se također pridružio partizanima koncem 1944., dok je razočarani Vinko Krišković potkraj travnja 1944. napustio NDH i otišao u Švicarsku. Nezadovoljstvo se očitovalo i kroz rad matičara u Hrvatskom državnom uredu za jezik, gdje je Blaž

Jurišić napustio mjesto pročelnika ovog ureda zbog neslaganja oko uvođenja korijenskog pravopisa. Slično se zbilo s Krunom Krstićem i Petrom Guberinom. Neslaganje s korijenskim pravopisom se razvilo u prkos, kada je polovicom 1943. tiskan Zemljopis Hrvatske, ali starim pravopisom, zbog čega su reagirale cenzorske službe. U srpnju 1943. na godišnjoj skupštini Matice hrvatske, Ivan Meštrović je imenovan za počasnog člana, što je također predstavljalo demonstrativan čin upućen javnosti i državnim vlastima. Od 1943. nadalje moglo se primijetiti osjetno ublažavanje nacionalističkog diskursa kod matičinih djela, kako u književnim djelima, tako i u matičinim časopisima. Posve novi kritički način pisanja u časopisima pojavio se nakon kapitalucije Italije, kada je objavljen niz otvorenih ili prikriivenih prototalijanskih članaka, s osobitim osvrtom na "oslobođenje Dalmacije", ali te iste godine i naročito tijekom 1944. gotovo posve nestaju teme ideološkog prizvuka. Književni radovi otvoreno su iskazivali i motiv straha, prisutnog u svakodnevicu, poput straha od redarstvenih uhoda, nevoljnosti od odlaska u rat, umora od rata, što je zapravo bila preslika stajališta intelektualaca o zbilji u NDH. O tome najbolje svjedoče pripovjetke Ivana Balentovića "Bolestni sviet", inače predratnog pripadnika nacionalističke sveučilišne skupine i jednog od pisaca koji se istaknuo nizom promidžbenih reportaža o borbama snaga NDH protiv partizana i četnika u prvim godinama rata. Balentovićev rad je objavljen zahvaljujući ignoriranju cenzure koja je tražila da se rad izostavi. Upravo kroz izdavačku djelatnost može se uvidjeti kako je Matica postala nekom vrstom opozicije prema ustaškom režimu, naročito zbog činjenice kako se često oglašavala na cenzorske zabrane i nije u potpunosti ispunjavala svoju ideološku funkciju. U zadnjim mjesecima NDH, vidljivo je bilo zauzimanje liberalnog stava kod hrvatskih intelektualaca nacionalističkog

smjera, koji su se pozivali na pravo slobode svakog naroda i pojedinca ("slobode ličnosti") pred nadirućim komunizmom, tj. Crvenom armijom i partizanima. Pokušaj spašavanja NDH temeljio se, po njihovom shvaćanju, u tezi kako je hrvatska država rezultat volje hrvatskog naroda za nacionalnom državom, a ne rezultat rata, a da je odabir totalitarizma kao državnog režima bio slučajna. Pri tome su se povlačile tvrdnje o važnosti hrvatskog naroda za europsku kulturu, Hrvatima kao brani nadirućem boljševizmu, te hrvatskom narodu kao spojnici muslimanskog Istoka i kršćanskog Zapada. Pored sve intenzivnijeg odmicanja od službene ideologije i vlasti NDH, jedan od problema s kojima se Matica susrela bilo je obnavljanje rada pododbora u ostalim gradovima. Ocijenivši kako je zbog realnog stanja na terenu nemoguće obnoviti rad pododbora u svim gradovima, vrh Matice je odlučio kako će podbori obnoviti rad u Sarajevu i Osijeku, što je realizirano tek 1943., odnosno 1944. godine. Pored godišnje skupštine održane 1943., iste je godine Matica hrvatska svečano obilježila i jubilarnu 100-godišnjicu postojanja. Svečanost je zamišljena kao "opći hrvatski kulturni jubilej", no takav dojam je izostao, počevši od toga što je sama proslava jubileja bila odviše ambiciozno zamišljena, te što su se od pozvanih državnih uzvanika odazvali tek matičini predratni članovi, dok je Ante Pavelić ignorirao čitavu proslavu, ne poslavši čak niti simbolični pozdrav u povodu otvaranja i završetka proslave jubileja. Odazvale su se tek ostale kulturne, prosvjetne i znanstvene institucije poput HAZU, Društva hrvatskih književnika, Društva Sv. Jeronima i drugih. Također, od većine planiranih djela koja su trebala izaći u povodu jubileja (a bilo je zastupljeno izrazito mnogo naslova), izašao je tek manji dio, dok većina planiranih knjiga do tog trenutka nije bila dovršena. Glede nakladništva, Matica je zadržala vodeće mjesto u NDH, ali treba istaći

kako je ono bilo bitno obilježeno nesrazmjernom želja i realnih mogućnosti realizacije. Ipak, u četiri ratne godine, koje je provela u NDH, Matica hrvatska je godišnje objavljivala 20-ak naslova, odnosno, ukupno 122 knjige što svjedoči o impresivnoj izdavačkoj aktivnosti. Autor na kraju donosi osvrt na sudbine najistaknutijih članova Matice, od kojih je dio ostao u domovini, dok se dio povukao pred jugoslavenskom vojskom. U izbjeglištvu, najveći dio intelektualaca se politički posve odvojio od ustaškog pokreta zauzevši prema njemu posve kritičan stav. Intelektualci u emigraciji okupljali su se oko lista "Hrvatska" koji je protažirao ideju o uspostavi demokratske hrvatske države, a iz njega se razvio časopis "Hrvatska revija", najvažniji list hrvatske emigracije. Filip Lukas je pak 1952. postao počasni predsjednik Hrvatskog narodnog odbora. Dio izbjeglih emigranata je izručen Jugoslaviji gdje su osuđeni na smrt, poput Mortigije, Budaka, Ereša, Mankanca i drugih. U Jugoslaviji, izabrano je novo vodstvo Matice hrvatske s Mihovilom Nikolićem na čelu, te matičarima koji su 30-ih godina bili ideološki protivnici Filipa Lukasa. Proteklej dekadu s Lukasom na čelu, novi su matičari prikazivali kao izgubljene i sramotne godine, ne izrazivši priznanje za mnoge stvari koje je staro vodstvo ostavilo u naslijeđe, poput sustava pododbora, brojne tematski specijalizirane edicije, zatim brojne pripremljene radove koji su naknadno objavljivani tijekom 50-ih godina 20. st., te ponajviše uvjerljivo leadersko mjesto među svim hrvatskim kulturnim i izdavačkim ustanovama u novoj državi.

Naposljetku, Araličina knjiga donosi kvalitetnu i zanimljivu rekonstrukciju djelovanja Matice hrvatske u razdoblju 1935.-1945., prožetom međusobno suprotstavljenim ideologijama, koje su se snažno odrazile i na prilike unutar Matice kao središnje hrvatske kulturne ustanove. Autorov pristup ovoj tematici ne ograničava se isključivo na opisivanju prilika

i uvjeta djelovanja ove institucije, već je obogaćen brojnim analizama, tumačenjima i zaključcima. Stoga ova knjiga predstavlja uspješnu sintezu svih dosadašnjih i od strane autora evaluiranih spoznaja o ovoj temi, uz autorov značajni prilog u pogledu dosada neobjavljenih izvora, čime ovo djelo sadrži i dodatnu komparativnu vrijednost, u odnosu na prijašnje radove. Shodno navedenom, knjiga "Matica hrvatska u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj" predstavlja ponajbolje znanstveno djelo koje prezentira povijest Matice hrvatske u ovom razdoblju, ali i koje se svojom temom nudi i najširim čitateljskim krugovima.

Mladen Barać

Petar JERKOVIĆ: *S ruba zaborava. Sjećanja na II. svjetski rat i poraće u plehanskom kraju* (Slavonski Brod: Udruga Plehan – Sarajevo: Svjetlo riječi, 2008.), 212 str.

Stradavanje Hrvata u Sloveniji i na Križnom putu 1945. godine, kao i odnos komunističkih vlasti prema onima koji su ga uspjeli preživjeti, živo je urezano u kolektivnu memoriju velikog dijela hrvatskog naroda i 65 godina nakon tragičnih zbivanja još uvijek izaziva burne rasprave, ali i podjele u društvu. S obzirom na veliki broj osoba koje su prošle *Križni put* nastali su i brojni zapisi sjećanja o tim događajima, a koji osim što imaju za autora sigurno i "terapijsku" ulogu značajno pomažu u otkrivanju istine o zločinima koji su se tada dogodili, a koji su ostali nekažnjeni. Jedan od takvih zapisa je i priča Petra Jerkovića.

Petar Jerković se rodio 1930. godine u selu Bunar (okolica Plehana i Dervente,

BiH) i dobar dio djetinjstva je proveo u ratnom vihoru u kojem je nažalost morao naglo odrasti. U tome vremenu postao je svjedokom stradanja mnogih svojih prijatelja i susjeda 1945. godine na Križnom putu, kao i svjedokom represivnosti aparata novostvorene komunističke države u poraću. Ovom knjigom prisjetio se događaja u kojima je sudjelovao i onih o kojima je posredno saznao, a tiču se njegovog bliskog okruženja. Najvećim dijelom knjiga opisuje događaje u kojima je autor sudjelovao kao mladić (15-18 godina) i koji se u redovima oružanih snaga NDH (domobranima) našao slučajno.

Knjiga je podijeljena na četiri glavna poglavlja: Društvene i političke prilike na početku rata (11.-39.), Na Križnom putu do Bleiburga (41.-126.), Konačno opet kod kuće (127.-140.) i Poratne nevolje i muke (141.-206.). Svaka od ovih cjelina sastoji se niza kraćih tema (podnaslova).

U prvom poglavlju naslova *Društvene i političke prilike na početku rata (11-41)*, autor govori o događajima koji su obilježili njegov rodni kraj pred početak rata, kao i sam početak ratnih zbivanja u derventskom kraju. Proglašavanjem NDH u plehanskom kraju, prema Jerkoviću, oružana organizacija HSS-a, Hrvatska zaštita, odmah je počela djelovati, pa je tako i preuzimala oružje od žandara srpske nacionalnosti. Navodi primjer jednog "komandira" žandarmerijske postaje koji je predao službu i oružje, te je cijelo vrijeme rata i nakon njega boravio u svome selu (18.). Jerković navodi kako je u njegovom kraju sve od 23. kolovoza stanje bilo relativno mirno i kako su se svi građani slobodno kretali bez obzira na nacionalnost. No u kolovozu, ističe Jerković, počela je sveopća pobuna Srba protiv Hrvata na cijelom području Bosanske Posavine i šire, i to, kako autor kaže, protiv nenaoružanih civila jer na tom području nije bilo vojnih snaga koje su ugrožavale narod. Pobuna je, prema

Jerkoviću, rezultirala paljenjem kuća, pljačkanjem stoke, napadima na starce žene i djecu, jer su vojne snage bile smještene u gradovima, dok su ljudi pored nekoliko malih oružničkih postaja u selima bili nezaštićeni (20.-21.). Kroz uvodno poglavlje, autor se koristi i njemu dostupnom literaturom prilikom opisanja nekih događaja. Jerković također spominje i događaje kojima su bili svjedoci i neki njegovi poznanici, kao primjerice masakr nad domobranima u Podnovlju u ljeto 1942. U uvodnom poglavlju Jerković je opisao i na koji je način i on sam kao petnaestogodišnjak u proljeće 1945. završio u redovima oružanih snaga NDH i kako se odvijao njegov kratki ratni put prije nego što je završio u koloni koja se povlačila prema Zagrebu i prema granici s Austrijom (26.-39.).

Na koji način se odvijalo povlačenje pripadnika oružanih snaga NDH iz B. Posavine saznajemo u poglavlju naslovljenom *Na Križnom putu do Bleiburga (41.-126.)*. Ovdje autor opisuje događaje u kojima je sam sudjelovao, a oni obuhvaćaju povlačenje vojno-redarstvenih snaga i civila prema Sloveniji i tragična događanja nakon predaje saveznicima, izručenje jugoslavenskim partizanima, pa sve do stradanja na Križnom putu. Jerković napominje kako je iznenadna odluka o "odstupanju" (povlačenju) donijeta 17. travnja 1945. i kako su mu prijatelji savjetovali da se i on povuče jer je nosio uniformu. Prenosi kakva su razmišljanja imali mnogi prije povlačenja: "Moramo se privremeno povući preko Save. Ove naše krajeve sve do Save zauzet će partizani. Oni će ovdje uspostaviti svoju vladavinu. Mi ih ovdje ne možemo čekati. Ako ih dočekamo, oni će nas sve poklati" (43.). Jerković prenosi kako nitko nije spominjao mogućnost povlačenja u Sloveniju i dalje i da se pogotovo nije spominjalo da će se bilo kome predati, a sa sobom su nosili uglavnom lako naoružanje (puške, "šmajser" i nešto lakih strojnica). Njegova je majka odlučila

ostati sa starijom kćeri i s dvoje male djece, a isto su odlučili i mnogi drugi za koje Jerković kaže: "Nisu krenuli u neizvjesnost. Koliko su bili u pravu, na kraju se pokazalo. Nismo mnogo razmišljali o onima koji su odustali od povlačenja. Svatko je imao pravo odlučivati o svojoj sudbini" (str. 49.). Autor opisuje dugu kolonu koja se, sastavljena od ustaša, domobrana, njemačke vojske, žena, djece, staraca, kola, konja, sporo kretala prema pustom Zagrebu i u kojoj ih je dočekala vijest o samoubojstvu Hitlera. Jerković opisuje i put kroz Sloveniju i prolazak kolone pored Celja u kojem su se nalazili partizani, kao i kontakte sa istima. Autor nam opisuje i pregovore sa Englezima o prelasku preko Save i okolnosti koje su rezultirale konačnom predajom Englezima, kao i boravak u engleskom logoru u Klagenu (56.-82.). Jerković svjedoči i o izručenju zarobljenika jugoslavenskim partizanima i uvjetima života kakvi su vladali u dravogradskom logoru u kojem su fizički i psihički zlostavljani. Također autor svjedoči i o metodama istrage nad zarobljenicima i podjelama na razne grupe koje su partizani radili nakon ispitivanja (najčešće na ustaše i domobrane), nakon čega bi se mnogima gubio trag (83.-98.). Opisuju se i događaji u mariborskom logoru, neljudskim uvjetima boravka, gladi i novim stradavanjima. Nakon boravka u Mariboru Jerković donosi i svoja sjećanja iz logora u Zaprešiću kao i okolnosti koje su dovele do konačnog povratka u Derventu i rodni kraj (99.-118.). Na kraju poglavlja Jerković prenosi ulomke iz knjige "Svi umiru zajedno" Josipa Kotnika, komesara Bilogorsko-moslavačke brigade u vrijeme završnih operacija 1945., a koji govore o likvidacijama zarobljenika od strane partizana, kao i neka druga svjedočenja o likvidacijama zarobljenika sa Križnog puta (119.-126.).

Kakva ga je situacija zatekla nakon povratka s Križnog puta u plehanski kraj svjedoči u poglavlju pod nazivom "Ko-

načno kod kuće" (127.-140.). Autor donosi neka imena ljudi koji se nisu vratili s Križnog puta pa primjerice daje podatak kako je samo iz sela Bunar od 46 osoba poginulih tijekom rata, njih 29 stradalo na Križnom putu što je 60% ukupno stradalih (128.). Također, Jerković navodi i neke osobe koje su stradale na "kućnom pragu", a koje se nisu htjele povlačiti prema Austriji, kao i one koje su nakon rata bježale i skrivale se po šumama od nove vlasti (među njima je bilo i *križara*), od kojih su mnoge likvidirali pripadnici OZNE i KNOJ-a. O radu Ozne autor kaže: "Ozna je imala potpuno odriješene ruke i provodila je neviđen teror. Bili su vlast iznad vlasti, a iznad njih bila je samo KPJ. Radili su sve što su htjeli: oni su sumnjicali, uhićivali, isljeđivali, osuđivali i ubijali. Često su ubijali na samom mjestu uhićenja" (129.-131.). Na kraju ovoga poglavlja autor prikazuje i neke brojčane pokazatelje koje je preuzeo iz literature, a koji govore o razmjerima stradavanja Hrvata plehanskog kraja od 1941. do 1948. godine (136.-138.).

U posljednjem poglavlju autor opisuje odnos represivnog aparata kako prema stanovništvu plehanskog kraja, tako i prema njemu osobno. Uvodno iznosi podatke o ubijenima koji su prije objavljeni u literaturi i o pripadnicima Ozne i KNOJ-a koji su te likvidacije izvršavali. Jerković ističe kako je na području Bosanske Posavine tri godine nakon rata bilo na snazi izvanredno stanje, jer je postojala zabrana kretanja od 17 do 6 sati i u to vrijeme je bila postavljena mrtva straža-pucanje bez upozorenja na svako-ga tko bi naišao (142.-143.). Plehanski se kraj smatrao, ističe autor, ustaškim leglom, što je značilo da treba "iskorijeniti sve te ustaše do posljednjega", čime je, prema Jerkoviću, stanovnicima toga kraja nametnuta kolektivna odgovornost (141.-144.). U nastavku se opisuju okolnosti koje su dovele do Jerkovićeve uhićenja i boravka u istražnom zatvoru u Derventi, a autor se prisjeća i zlostavljanja u zatvo-

ru tih nekoliko dana prije nego što je prebačen u zatvor u Doboj gdje je dočekao suđenje.

Ova knjiga je vrijedan prilog proučavanju povijesti Bosanske Posavine u Drugom svjetskom ratu i porač, a posebice za rasvjetljavanje događaja na Bleiburgu i Križnom putu koji su rezultirali brojnim stradavanjima Hrvata, ali i pripadnika drugih naroda s područja tadašnje Jugoslavije. Knjiga je imala za cilj predstaviti sjećanja jednog od suvremenika toga vremena koji je sudjelovao u spomenutim događajima, ali koji je domobranima pristupio kao običan vojnik samo nekoliko dana prije povlačenja za Austriju i do kojega su, u vojnom smislu, dolazili podaci niske razine. Unatoč tome autor vrlo jasnim stilom pisanja donosi vrijedna sjećanja koja približavaju čitatelja istini o stradavanjima Hrvata B. Posavine kako u ratu tako i u poraču. Međutim, zbog nedovoljnog datiranja događaja ponekad se slabije u tekstu raspoznaje vremenski kontekst događaja. Autor je također često subjektivan u iznošenju određenih političkih zaključaka koji nisu uvijek točni, na što ima puno pravo, ali unatoč tome knjiga je vrijedna zbog opisa događaja kojima je autor svjedočio. Autor povremeno u svrhu kontekstualizacije događaja, donoseći podatke u kojima želi pojasniti lokalne prilike globalnim događajima, pravi i pokoju faktografsku grešku. Primjerice, Petar Jerković tvrdi: "Poznato je da je suradnja između partizana i četnika bila potpuna sve do druge polovice 1942. godine, kada su nakon pada tzv. Uzičke republike, sve veze navodno prekinute...", i tvrdnja: "Zanimljivo je također da su četnici surađivali sa Nijemcima, ali nikada nisu surađivali s vojnim ili političkim strukturama NDH". Obje tvrdnje su netočne. Prva zbog toga što je Uzička republika postojala samo 67 dana, od 24. rujna do 29. studenoga 1941., a druga je netočna jer je poznata suradnja između četničkih postrojbi i vlasti NDH (posebice u Dal-

maciji zapažena je suradnja vlasti NDH s pripadnicima *Dinarske četničke divizije*, kao i s drugim četničkim postrojbama na prostoru NDH).

Što se tiče forme, treba reći da je knjiga izdana u nakladi udruge "Plehan" iz Slavonskog Broda i časopisa "Svjetlo riječi" iz Sarajeva. Urednik knjige je Ivan Nujić. Knjiga je veličine 21 cm i mekog je uveza. Nažalost, u knjizi se ne nalazi niti jedna fotografija ili dokument iz toga vremena koji bi slikovito dočarao tadašnje događaje. U knjizi nema ni kazala imena niti mjesta.

Domagoj Zovak

U ime naroda! Sudski proces profesorima i bogoslovima đakovačkog sjemeništa 1959/1960., prir. Stjepan Sršan (Osijek: Državni arhiv u Osijeku i Đakovačko-osječka nadbiskupija i metropolija, 2010.), 483 str.

U izdanju Državnog arhiva u Osijeku i Đakovačko-osječke nadbiskupije i metropolije izašla je knjiga pod gornjim naslovom. U njoj je objavljena građa s montiranoga političkog procesa svećenicima, profesorima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa, kojemu je bio cilj da se bogosloviju u Đakovu ukine. Ovaj događaj treba promatrati u kontekstu opće politike države prema Crkvi, kojoj je izvor beskompromisno odbijanje nadbiskupa Stepinca da odvoji Katoličku crkvu u Hrvatskoj od Rimske Crkve, što je bio razlog i njegovog progona i osude kao tobožnjeg ratnog zločinca. Proganjanje katoličkih bogoslovnih škola počelo je ranih 50-ih godina: 1951. vodio se proces protiv 16 poglavara i bogoslova Bogoslovije u Zagrebu, na kojem su izre-

čene kazne zatvora od 1 do 13 godina, no Bogoslovija ipak nije zatvorena. Dra-konski se međutim postupilo s Bogoslovijom u Rijeci 1955. Uz zatvorske kazne petorici bogoslova, bogoslovna škola i sjemenišna gimnazija su zatvorene na 5 godina. Ubrzo se to dogodilo i u Splitu, kada je u kolovozu 1956. zatvoreno na 8 godina Centralno bogoslovno sjemenište. Bilo je jasno da se sustavno željelo uništavati i uništiti katolička učilišta, da se zaplaši potencijalne kandidate za svećenički poziv. Uz to, bližio se kraj 16-godišnjem Stepinčevom sužanjstvu, koje je trebalo svakako produžiti, pa se i njega željelo uvući u suđenje Đakovačkoj bogosloviji, kako bi mu se zatvor produžio. Birao se i trenutak: čekalo se da se život biskupa Akšamovića približi svome kraju.

Rano ujutro, 5. listopada 1959. sjemenište je opkolilo 50 policajaca. Pretres je trajao do kasno uvečer i kao rezultat ove akcije bilo je uhićeno 10 osoba: Ćiril Kos, duhovnik bogoslova (kasnije biskup Đakovačke i Srijemske biskupije); Ivan Kopic, prefekt Bogoslovije; dr. Marko Prepunić, profesor Bogoslovije; svećenici: Boško Radielović, Zvonko Petrović, Ivica Mršo, Ante Bajić; bogoslovi: Petar Šokčević, Hrvoje Gašo te Stjepan Sršan, maturant liceja, odnosno tada student prve godine Bogoslovije. Nakon ispitivanja tužiteljstvo je odustalo od optužnice protiv dr. Prepunića i Stjepana Sršana «zbog nedostatka dokaza».

U ovom prikazu ne možemo naravno predstaviti sve detalje istražnoga postupka, metode formiranja «istine», tj. optužnice, glavnu raspravu i ostale faze sudskoga procesa. Sažet ćemo bitne točke optužnice, koja je podignuta na temelju čl. 118, 119, 169 i 174 Krivičnoga zakona komunističke Jugoslavije. Generalno, ona je optužene teretila za «nasilno obaranje državnog i društvenog uređenja»; «zlonamjerno i neistinito prikazivanje društveno-političkih prilika u zemlji»;

«rušenje bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti»; «izvrgavanje poruzi Jugoslovenske narodne armije». Pojedincima se pripisivalo «pjevanje ustaških pjesama: 'Oj ti Vilo', 'U boj, u boj', 'Sinci Zvonimira', 'Pozdrav domovini', 'Za dom i hrvatstvo'». Sve ove pjesme, a napose najpoznatija među njima «Oj ti Vilo», bile su proskribirane za vrijeme cijelog trajanja komunističke diktature kao šoviniističke pjesme. Osim pjevanja «ustaških pjesama» okrivljenima se stavljalo na teret «slušanje stranih radio stanica»: Radio Vatikan, Madrid, Glas Amerike, Radio Pariz, Radio Rim; napokon u krivicu je ulazio i sadržaj bogoslovske knjižnice u kojoj su bila djela Mile Budaka, Pavelića, novine iz NDH i naročito na sudu u argumentaciji za presudu dobro iskorišteni *Südland*, *Južnoslavensko pitanje*, djelo Ive Pilara, sina poznatoga svjetski uglednoga znanstvenika, Brođanina Đure Pilara. Ivo Pilar je bio jedan od najvećih hrvatskih intelektualaca uopće.

Kad se pogleda sadržaj optužnice, vidi se da su joj glavni argumenti i da je podignuta samo zbog toga što je netko «nešto» «nekada rekao». Dapače, to se izričito kaže za sve optužene, da se optužnica podiže jer su okrivljeni «između sebe» i pred slušateljima – bogoslovima govorili: «Sadašnje doba u Jugoslaviji možemo nazvati pokvareno doba, prolazeći kroz Jugoslaviju, sela i gradove vidjeli smo mnogo modernih kuća i koga god smo upitali čije su to kuće, dobili smo odgovor, to s kuće jugoslovenskih rukovodilaca i predsjednika, ili direktora, ili drugog rukovodioca, vidite gdje se novac daje, još nitko nije upitao kako ta naša sirotinja, kako se ona pati i kako se ona muči, narod je prevaren od komunisti, a tome je kriv i svećenik, jer ne radi dovoljno sa svoje strane...» (str. 43). Citirat ćemo još neke takve inkriminirajuće «riječi», kojima je sud «nepobitno utvrdio» da su optuženi željeli «nasilno obaranje državnog i društvenog uređenja», odnosno da su «u namjeri da razbi-

ju bratstvo i jedinstvo naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije napisom i govorom na skupu, te na drugi način vršili propagandu protiv državnog i društvenog uređenja, pa da su time počinili krivično djelo protiv naroda i države neprijateljskom propagandom, označeno i kažnjivo po čl. 118 st. 1 KZ.» «Prvooptuženi» iz te grupe bio je duhovnik bogoslova, kasniji biskup, Ćiril Kos. Tim pojmom «prvooptuženi» tužitelj je htio stvoriti dojam, tužitelj je tvrdio a sud je prihvatio da je po srijedi neka velika organizacija koja «ruši državu». Sve novine u Hrvatskoj, uključujući i «Brodski list», koji nije htio nipošto zaostati, proglasile su to suđenje suđenjem «proustaškoj grupi iz Đakova», koju «svjedoci teško terete», koji su se «teško ogriješili o naše zakone», a Brodski list k tome piše da «Udruženje katoličkih svećenika osuđuje neprijateljski rad proustaške grupe iz Đakova». Taj pojam «ustaški» i «proustaški» ostao je za vrijeme cijele komunističke diktature za sve ono što je imalo predstavljalo hrvatski nacionalni identitet. I danas je taj pojam uvijek u arsenalu onih koji su ga rabili kroz proteklih pedeset godina.

Što je govorila i radila «proustaška grupa iz Đakova», spomenut ćemo u nekoliko karakterističnih inkriminacija koje su im se pripisivale. Ćirila Kosa se optužuje za «nasilno obaranje državnoga i društvenog uređenja» jer da je rekao: «Radnike varaju pod krinkom socijalizma, pod krinkom filozofije i nazovi znanosti» (str. 210). Ili: «Materijalistički komunizam je nemoguć, ali je moguć kršćanski duhovni komunizam, koji mora da se razlije u polje materijalnog života» (str. 93). Ili: «Mi smo kao svećenici pozvani da svom hrvatskom narodu spasimo najveće vrijednosti: vjeru, Božju čast, djecu, obitelj». Ili: «Od Dubrovnika do Varaždina stare slave sjaj», «na svakom koraku od Istre do Zemuna kulturna baština koja ispunjava ponosom». Dr. Prepunić je «nasilno obarao državno i društveno uređe-

nje» jer da je rekao: «Najveći uspjeh hrvatske kulturne svijesti je Hrvatska enciklopedija». Pripisivalo mu se da je «svjesno i otvoreno negirao vrijednost NOB i pozivao današnje književnike i pisce (ist. M.A) – a i svoje slušače bogoslove – da se u svojim djelima odreknu ovako ništete teme». Čitatelja te optužnice zapanji koliku li je moć i utjecaj imao taj profesor Prepunić, kad je mogao pozivati ondašnje pisce i književnike da se odreknu NOB kao inspiracije. Prof. Prepunić na žalost nije mogao izdržati te silne pritiske, pa je teško slomljen završio u bolnici. U njegovoj sobi nađen je plastični pištolj za lovljenje muha i komaraca, pa se i on uzeo kao argument «za nasilno obaranje državnog i društvenog uređenja». Za optužnicu su uzimane ne samo riječi koje su rečene u nedavnim danima i mjesecima, nego i ono što je pisano kao sasvim privatno razmišljanje prije cijelog desetljeća, što nije rečeno nigdje niti je bila tema studentskih predavanja. Prof. Kopic je npr. pisao 1948. o «psihologiji mase», pa je taj rukopis tužitelj, a poslije i sud uzeo kao krimen da je «iskrivio naučne postavke historijskog materijalizma» nazvavši narod «masom». Vlč. Boško Radielović je bio označen kao «jedan od najekstremnijih bogoslova», «jedan od idejnih začetnika u propagiranju neprijateljskih ideja, tj. profašističkih ideja». Naime, na Blagdan Marije Kraljice s još jednim optuženim (Anto Bajić) uredio je pozornicu koja je protumačena u optužnici da prikazuje «ruševine Hrvatske, a može je spasiti samo «Marija Kraljica». U grijeh mu se pripisivalo da je rekao kako se po Jugoslaviji «grade kuće za jugoslavenske predstavnike a ne za sirotinju»; «narod su komunisti prevarili čemu je kriv i svećenik jer premalo radi». Osobito je opasno bilo jer da je rekao da je u Jugoslaviji «nizak standard, pa bi se moglo dogoditi što i u Mađarskoj», a iznad svega to što je rekao «za Hrvate i Srbe bi bilo najbolje da imaju svatko svoju državu». Drugima se upisivalo u

grijeh da su rekli da «štampa laže protiv svećenika» (Bajić); «Titova putovanja su preraskošna» (Šokčević). Njemu se upisivalo u grijeh da je slušao Radio Madrid na kojemu da je tako prokomentiran put predsjednika države i partije. On se branio da to nije bio njegov komentar, nego da mu je navio Radio Madrid njegov subrat svećenik Luka Vincetić, koji ga je poslije prijavio za slušanje neprijateljskih radio stanica. Tužitelj je ovo objašnjavao željom optuženih (jer nije samo Šokčević optužen za slušanje stranih radio stanica) da obnove NDH. U optužnici doslovno stoji: «U ostvarenju svojih želja optuženi su računali na emigraciju NDH u inostranstvu, na Pavelića, Artukovića i druge. Otuda i dolazi do stalnog slušanja emisija radio Madrida, kao unutrašnje potrebe optuženih» (str. 118). Luka Vincetić je optuživao svoje poglavare da je dobio slabiju ocjenu iz vladanja jer je čitao «Vjesnik u srijedu», tj. «našu štampu». Bogoslovu Šokčeviću pripisivalo se u grijeh da je rekao kolegi bogoslovu da bi radije bio «slobodan seljak u Bošnjacima nego komunistički činovnik».

«Zlonamjerno i neistinito prikazivanje društveno-političkih prilika u zemlji» bio je također težak grijeh koji je povlačio za sobom i teške kazne. Na sudu su imali pristup gotovo isključivo svjedoci optužnice. I opet se kao dokaz uzimalo samo ono što su ti svjedoci, najčešće *doušnici rekli da su optuženici rekli* na propovijedima, između sebe u četiri zida, u društvu itd. Tako je Ćirilu Kosu ubrojeno u krimen da je prikazivao sustav u Jugoslaviji «kao sistem u kojem narod teško živi», u kojem «narod gule»; u propovijedi da je rekao «pobjeda pripada Kristu, a ne današnjici»; ili «Krist je jedini prijatelj naroda i jedini koji ne sjedi na grbači naroda». Prefekta Ivana Kopića optuživalo se da je govorio da svećenik mora biti spreman na svaku žrtvu, pa i na samu smrt. Uz to da je govorio da je vjera na Zapadu slobodna, a da u Jugoslaviji nije; bogoslov Gašo je «zlonamjerno i neistini-

to prikazivao društveno-političke prilike u Jugoslaviji» jer da je govorio da je radnik i seljak ugnjetavan u Jugoslaviji, pa da je situacija zrela za ustanak kao u Mađarskoj. Optuženom Anti Bajiću se upisivalo u teški krimen jer je u školskoj zadaći iznio «da iza željezne zavjese nema slobode».

Na koji način su optuženi «*rušili bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti*» neka posluže samo ovi primjeri. Vlč. Kosu se u krimen ubrajalo da je često govorio i molio «za naš hrvatski narod» i taj «*naš* uvijek je nekako naglašavao». Prefekta Kopića je optužba teretila da je bogoslovima iz Srbije govorio «bre Srbine, ti si u Hrvatskoj i govori hrvatski», a on i profesor Prepunić su ispravljali riječi «sveska», «čas», «beleška» studentima iz istočnih dijelova Jugoslavije. Kopic je k tome optužen da je znao upotrebljavati često riječi srpskog dijalekta izazivajući smijeh kod bogoslova iz Hrvatske, i napose da je govorio kako osuđuje pokrštavanje Srba na način kako su to ustaše radile, jer da bi on to uradio «ljepšim i mirmijim putem». Prof. Prepunić je «*rušio bratstvo i jedinstvo*» jer je govorio da postoji razlika između hrvatskoga i srpskog jezika, i još k tome da Zagreb nadvisuje Beograd u kulturi. Bajić i Petrović kao Hrvati iz Bosne optuženi su jer su govorili da su u Bosni i Hercegovini na vlasti pretežno Srbi, a knjige na ćirilici. I Ivicu Mršu optužnica je teretila kako je jednog kolegu upozorio da ne čita knjige na ćirilici kad ima istu knjigu na latinici. Bogoslov Petar Šokčević, kao mladić iz seoske obitelji iz Bošnjaka, bavio se i gospodarsko-socijalnim temama, koje su mogle «*rušiti bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti*», osobito time što je govorio kao se u Hrvatskoj šume više sijeku nego u Srbiji, gdje se više izgrađuje nego u Hrvatskoj. I uz to: Srbi lakše dobivaju posao, i inače da ih je puno više na funkcijama.

«*Izvravanje ruglu JNA*» je bio težak krimen osobito upisan u grijeh du-

hovniku Ćirilu Kosu. Naime on je, prema optužnici, govorio bogoslovima na ispraćaju u vojsku, «da budu časniji od drugih vojnika jer se spremaju za vojnika Kristovog» i time je «izložio poruzi oružane snage FNRJ». Za vlč. prof. dr. Prepunića tvrdila je optužnica da je «izvrjavao ruglu» JNA time što je govorio da «vojska jede džabe kruh, a kad bi se njega pitalo, slao bi je na rad da se podigne standard naroda». Petru Šokčeviću se opet uzimalo za grijeh vrijeđanje zatvora i to da je govorio kako je «atmosfera u vojsci pogubna za moral i dušu bogoslova».

Osobito je zanimljiv krimen «*pjevanja ustaških pjesama*» u koje se ubrajalo pjesme «Oj ti Vilo», «Sinci Zvonimira», «Za dom i hrvatstvo» (ovu pjesmu uglazbio je Rudolf Matz, profesor glazbene akademije koji je još bio živ. Tu su pjesmu, koja je inače za vrijeme Banovine Hrvatske često uzimana za početak nekih pjevačkih emisija na radiju, ustaše, kad su došli na vlast, skinuli s repertoara); «Čvrsto stoj», pjesma koju je uglazbio Ivan Zajc, također je proglašena «ustaškom». Osobito je zanimljiva povijest pjesme «Oj ti Vilo». Ta je, za tužitelja, istražitelja i sud komunističke Jugoslavije u Osijeku 1959/60. «ustaška» pjesma prvi puta izvođena 1882. U svoje pjesmarice uvrstili su je i V. Klaić, B. Širola, a uz njih i M. Popović u svojoj «Srpsko-hrvatskoj pjesmarici». Ta je pjesma inače bez ikakvog smisla i opravdanja smatrana «ustaškom» i «šovinističkom» do kraja komunističke diktature, zbog koje su studenti još 1989. izbacivani iz studentskih domova bez prava da idje u Hrvatskoj dobiju dom za stanovanje.

«*Slušanje stranih radio stanica*» (Vatikan, Glas Amerike, Radio Madrid) je također bilo u optužnici predstavljeno kao krimen koji zaslužuje zatvor. Oni, naime, koji slušaju Radio Madrid, slušaju ga, kao je rečeno, zato što žele «povratak Pavelića i Artukovića». To je posebno bilo pripisano optuženom bogoslovu Hrvaju Gaši, koji se branio da je Radio

Madrid u šest godina studija slušao tek pet puta.

«*Posjedovanje u bogoslovskoj knjižnici nedopuštenih knjiga*» povlačilo je za sobom zatvorske kazne. Novine iz NDH, djela Mile Budaka i Ante Pavelića, napose Südländ, *Južnoslavensko pitanje*, spominju se u optužnici kao vrlo veliki prijestup. Po toj logici svi ravnatelji Sveučilišne knjižnice, i ravnatelji svake bolje knjižnice, mogli su biti optuženi da ruše državu, jer su sigurno imali te knjige. Bogoslovska knjižnica je, naime, bila znanstvena knjižnica i kao takva sasvim je prirodno da je imala te knjige.

Da bi ovaj prikaz bio potpuniji, potrebno je svakako navesti i službene osobe koje su sudjelovale u ovom sudskom postupku. Okružni javni tužitelj bio je Gojko Prođanić; istražni sudci bili su Živadin Grubešić, Ante Jelavić i Ivan Glavašić; zamjenik istražnog sudca bio je Đorđe Babić; članovi sudskog vijeća bili su: Dragutin Hodalić (predsjednik), Vladimir Maretić (sudac okružnog suda), Josip Eđed, Pavao Šloser, Pavle Vrbljanac; članovi Vrhovnog suda bili su: Vlado Ranogajac (predsjednik vijeća), dr. Dragutin Pavić, Mladen Belčić, dr. Bogomil Imenšek, Stevan Tomić i Frane Mandić (tajnik Suda).

Prvostupajnske presude bile su drastične: Ćiril Kos dobio je 7 godina zatvora. Vrhovni sud se suglasio s optužnicom, ali je smanjio kaznu na 4 godine. Osuđenik je izašao iz zatvora 3. travnja 1962. Ivan Kopic je osuđen na 6 godina zatvora, koje su smanjene na 4, a iz zatvora je izašao 3. travnja 1962. Hrvoje Gašo osuđen je na 4 godine, ta mu je kazna potvrđena i na Vrhovnom sudu, a izašao je 14. ožujka 1962. Zvonko Petrović dobio je 4 godine zatvora, smanjena mu je kazna na 2 i pol godine, a iz zatvora je izašao 25. srpnja 1961. Vlč. Boško Radielović, koji je opisan kao «jedan od idejnih začetnika u propagiranju neprijateljskih ideja, tj. profašističkih ideja» (str. 83-85), dobio je 3 godine zatvora, koje je Vrhovni

sud smanjio na 1 i pol godinu i tu je kaznu i odležao. Ivan Mršo dobio je 2 i pol godine zatvora koje je potvrdio i Vrhovni sud, a mladi bogoslov je izašao iz zatvora 27. studenog 1961. Bogoslov Petar Šokčević dobio je 2 i pol godine zatvora, koje je Vrhovni sud smanjio na jednu godinu, tako da je izašao iz zatvora 13. listopada 1960.

Na kraju možemo reći: Ova je knjiga prvorazredni izvor za proučavanje karaktera komunističkih sudova i sudstva u komunizmu uopće. Kad bismo stvarali antologiju nasilja nad minimumom prava pojedinca, nad zdravom pameću, koja su karakterizirala komunizam, onda optužnica i obrazloženje presude koje su skupljene u ovoj knjizi svakako predstavljaju riznicu iz koje će se morati puno toga uzeti za proučavanje zločinačkog karaktera komunističkog režima. Optuženi tu nema nikakve šanse, on je tu samo da bude osuđen; dovodi se samo jedan svjedok koji ga optužuje, iako ne prilaže za optužbu nikakve argumente, a ne dopušta se da dođe svjedočiti stotinu drugih svjedoka; ispituje ga se cijele dane, podmeće mu se uhoda i denuncijant (na žalost i svećenik a i notorni kriminalac; na ovom mjestu treba spomenuti da je Ivica Račan na pokop vlč. Vincetića poslao vijenac); dovodi se izdresirana publika koja plješće na svako uskraćivanje minimuma prava optuženom. Komunistički režim je satirao egzistencije po miloj volji, sudci sudili bez obzira na savjest, na pamet, na struku. Na temelju riječi izgovorene u četiri oka, ili u četiri zida, katkad i riječi izgovorenih prije više od deset godina ili osobnih filozofskih promišljanja zapisanih desetljeće ranije, na temelju bezumnih konstrukcija podmetnutih žbira, stvarale su se optužnice i izmišljali najteži delikti koji su povlačili za sobom drakonske kazne. Komunisti su protiv sebe i svojega režima sami ostavili dokaze koji taj surovi, barbarski i neljudski režim najbolje opisuju i najteže optužuju i osuđuju. Apsurdne konstrukcije ne daju se prepričati, njih se treba pročitati. I zato pre-

poručujemo ovu knjigu. Sa svake stranice ove knjige komunizam optužuje sam sebe. Najgore je u svemu tome što ovakve zločine nije osudio nitko!!! Naprotiv, često se u Hrvatskoj i s najvišega vrha države brane ti zločini.

Ova knjiga je predragocjen povijesni izvor. Ona je optužnica i optužnice i tužitelja koji su je podigli i suda koji je sudio i režima u ime koje su je podigli i presudu izrekli. Presudu je sud izrekao «u ime naroda!». «*U ime kojeg naroda!?*» – s pravom se pita autor predgovora dr. Marin Srakić, nadbiskup i metropolit đakovačko-osječki. No, Hrvatska i bivša komunistička Jugoslavija nisu nipošto usamljen primjer ovakve sudske prakse u komunizmu. U svim ostalim komunističkim državama sudilo se na isti način, što samo potvrđuje zločinački karakter toga režima svugdje gdje god je vladao, zločinački karakter komunističkog režima kao takvog. Bez sumnje je da je najbolje mjerilo demokracije u jednoj zemlji to kako se u toj zemlji sudi građanima.

Na samom kraju: možemo čestitati izdavačima i priređivaču. Obveza je hrvatske historiografije da se ozbiljno pozabavi izdavanjem ovakvih izvora, jer su oni najbolja rekonstrukcija naše nedavne prošlosti. Oni su svjedok istine.

Mato Artuković

Demografski kontekst i sociokulturne posljedice hrvatskoga Domovinskog rata, ur. Dražen Živić i Ivana Žebec (Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2009.), 284 str.

Zbornik *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice hrvatskoga Domovinskog rata* objedinjuje većinu izlaganja

s 10. znanstveno-stručnog skupa „Vukovar 91. – šesnaest godina poslije“ održanog 14. studenoga 2007.

Prvi dio zbornika pod naslovom “Demografski kontekst i posljedice hrvatskoga Domovinskog rata” sadrži sedam radova. Prvi je rad Nenada Pokosa naslova “Demografske promjene na bivšim područjima Republike Hrvatske između 1991. i 2001. godine”. U radu je istaknuto da je područje čiji je demografski razvoj najviše pogođen agresijom bivše okupirano područje. Pod okupacijom je bilo 26.5% hrvatskog teritorija. Nadalje su prikazane najosnovnije demografske promjene na okupiranom području između 1991. i 2001., a to su ukupna promjena broja stanovnika, promjena narodnosnog sastava i promjena dobnog sastava stanovništva.

Drugi rad autora Ivana Grujića i Višnje Bilić “Zatočeni, nestali i masovne grobnice: žrtve i dokazi zločina” prikazuje podatke o broju i strukturi osoba po spolu, dobi i po županijama koje su bile u zatočeništvu za vrijeme Domovinskoga rata. Iznoseni su podaci o zločinima počinjenim u mjestu zatočenja. Također su dani podaci o žrtvama ekshumiranim iz masovnih grobnica.

Treći rad naslovljen “Zločin i zločinci” autorice Višnje Mišin bavi se istraživanjem među zatvorenicima osuđenim za ratni zločin s ciljem određivanja počinjenih ratnih zločina tijekom Domovinskog rata i njihovih počinitelja.

Četvrti rad autora Dražena Švagelja i Krunoslava Šarića naslova “Poginuli tijekom Domovinskog rata evidentirani na odjelu za patologiju Medicinskog centra Vinkovci (od 2. svibnja do 15. svibnja 1992.)” posvećen je analizi smrtno stradalog pučanstva vinkovačkog kraja.

Idući rad pod naslovom “Promjene u narodnosnom sastavu stanovništva Karlovačke županije (1991.-2001.)” Ive

Turka prati promjene u narodnosnom sastavu stanovništva. Na osnovi popisa stanovništva i iz 1991. i 2001. Hrvati čine veliku većinu stanovništva, dok su Srbi najzastupljenija nacionalna manjina na promatranom prostoru, koja je koncentrirana u istočnom dijelu županije i u većim gradovima. Udio Hrvata u ukupnom stanovništvu zabilježio je u promatranom razdoblju porast zbog toga što je većina Srba s bivših okupiranih prostora izbjegla u Srbiju i Bosnu i Hercegovinu.

Sljedeći rad je autora Dražena Živića pod naslovom "Demografski kontekst srbijanske oružane agresije na hrvatsko Podunavlje". U njemu autor tvrdi da se ratovi ubrajaju među najvažnije destabilizacijske odrednice kretanja i razvoja stanovništva zato što imaju brojne kratkoročne i dugoročne posljedice. Autor procjenjuje demografske ratne posljedice u srbijanskoj oružanoj agresiji, te dolazi do broja od 10.6% smanjenja ukupnog broja stanovnika.

Zadnji rad u prvom dijelu zbornika jest "Izravni demografski gubici Brodsko-posavske županije (1991.- 2001.): odabrani aspekti" autora Marija Keve. U radu je osim prikaza demografskih gubitaka dan kraći prikaz prostorno-geografskih odrednica tog područja te podaci o popisnom kretanju stanovništva.

Drugi dio zbornika sadrži šest radova. Među njima je članak autorice Josipe Maras Kraljević naslovljen "Arhivsko gradivo o Vukovaru u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata". U radu je autorica istaknula da je gradivo Centra vezano za problematiku Vukovara razvrstano u dvije osnovne grupe - konvencionalno i nekonvencionalno gradivo. Autorica nadalje objašnjava da gradivo konvencionalnog tipa čine dokumenti RSK, a gradivo nekonvencionalnog tipa su videozapisi, audiozapisi i fotografije i to gradivo pokazuje situaciju u Vukovaru i okolici od 1991. do 1997.

Sljedeći rad je naslovljen "Posljedice Domovinskog rata: primjer Dubrovačko-neretvanske županije" autorice Rebeke Mesarić Žabčić. Autorica se bavi posljedicama Domovinskog rata u Dubrovačko-neretvanskoj županiji. Brojni stanovnici grada i županije izgubili su živote, a od posljedica razaranja su stradali i brojni kulturnopovijesni spomenici. Autorica naglašava da su posljedice Domovinskog rata ubrzale negativne demografske posljedice u nekim dijelovima županije, posebice u istočnom dijelu zaleđa i na nekim otocima. Otežan je ravnomjeran regionalni razvoj, prisutna je i gospodarska depresija.

Zbornik se nastavlja radom Sandre Cvikić pod naslovom "Nacionalizam i hrvatski nacionalni identitet u Vukovaru - teorijski aspekt". Prema autorici rad predstavlja prijedlog primjene sociološke teorije modernizacije na primjeru grada Vukovara kako bi se argumentirano pružilo objašnjenje neuspjelog pokušaja teorije u lociranju nacionalizma i prikazu zašto i što je bilo pogrešno u modernističkom eksperimentu komunističke Jugoslavije.

Idući rad je "Globalna međuovisnost kao okvir hrvatskog kretanja od 'zajednice' prema 'društvu': primjer istočne Hrvatske" autora Antuna Šundalića. Autor naglašava da je „povjerenje“ postalo jedna od vrijednosti koju se treba ugraditi u društveni život. Ističe da su posebice na istoku Hrvatske vrlo mali pomaci od nepovjerenja prema povjerenju, da je tu prisutnija orijentacija na zajednicu, srodstvo, mjesto obitavanja i blizinu duha, a manje na društvo.

Slijedi rad Dragutina Babića pod naslovom "Socijalna integracija i sjećanje ratnih migranata (Hrvata i Srba) u poslijeratnom razdoblju". U radu se analiziraju problemi socijalne integracije različitih skupina ratnih migranata i stanovništva koje u ratu nije napuštalo domove.

Zadnji rad u zborniku je "Hrvatski Domovinski rat i prakse posramljivanja - antropološki osvrt" autorice Sanje Špoljar Vržina. Autorica naglašava da je stvarnost povezana s pokušajem prešućivanja, potiskivanja, potpune negacije istine. Na kraju zbornika su sažetci i životopisi autora.

Ovaj je zbornik od iznimne važnosti jer radovi sadržani u njemu donose nova saznanja o Domovinskom ratu koja počinjavaju na literaturi i izvorima. Teme u zborniku mogle bi zainteresirati i širu javnost.

Aleksandra Koprivčević

Jerko ZOVAK: *Rat u Bosanskoj Posavini 1992.* (Slavonski Brod: Posavska Hrvatska i Grad Slavonski Brod, 2009.), 732 str., s prilogima 770 str.

Među one povijesne događaje čije se posljedice i danas snažno osjećaju u našem društvu, konkretnije, gradu Slavonskom Brodu i brodskoj Posavini, svakako ubrajamo rat u Bosanskoj Posavini koji je rezultirao njezinim padom u ruke bosanskih Srba 1992., te kao takvo predstavlja jedno od najtragičnijih iskustava Domovinskog rata i rata u Bosni i Hercegovini. Sedmomjesečne borbe u Bosanskoj Posavini najteže su pogodile one koji su izravno bili pogođeni ovim usudom: obitelji preko tisuću i petsto poginulih hrvatsko-muslimanskih vojnika kao i stotine civila stradalih u srpskim granatiranjima naselja obje Posavine (gdje je naročito stradao grad Slavonski Brod i njegovi građani), te preko stotinu tisuća izbjeglih i prognanih Posavljaka. Djela koja obrađuju tematiku rata i pada Bosanske Posavine u okviru hrvatske histo-

riografije gotovo i ne postoje. Izuzetno vrijedan izuzetak predstavlja djelo hrvatskog vojnog povjesničara Davora Marijana o ratnom putu 108. slavonskobrodске brigade Zbora narodne garde, kasnije Hrvatske vojske (HV), gdje je u navedenoj monografiji opisano sudjelovanje ove postrojbe u ratu u Bosanskoj Posavini. Radovi koji su nastali izvan historiografskih okvira su brojniji (novinski članci, intervjui, poneki memoari, analize, objavljeni spisi ili dokumenti sudionika poput generala Slobodana Praljka, političara Ante Kovačevića ili onih sa srpske strane poput knjige pukovnika Slavka Lisice). Na temelju onoga što je dosada objavljeno nastalo je više oprečnih verzija i rekonstrukcija onoga što se događalo u Bosanskoj Posavini u razdoblju od ožujka do listopada 1992. godine. Knjiga autora Jerka Zovka *Rat u Bosanskoj Posavini 1992.* također je uradak koji je nastao izvan okvira historiografije. Premda autor nije povjesničar, te se kao takav nije rukovodio svim propisima i standardima historiografije kao znanosti, uspio je napisati rad koji je zaslužio detaljnu analizu i osvrt povjesničara. Autor u uvodu knjige navodi kako se odlučio napisati ovo djelo sa željom da rasvijetli ulogu vojnih i političkih čimbenika, njihov međusobni odnos, te na koncu ocijeni je li politički ili vojni utjecaj bio od presudnog značaja za sudbinu Bosanske Posavine. U istom uvodu postavio je 13 pitanja o ratu i padu Bosanske Posavine, na koja želi odgovoriti ovom knjigom. Rat u Bosni i Hercegovini (BiH) rasplamsao se početkom travnja 1992., pri čemu valja naglasiti kako su se prvi sukobi na području Bosanske Posavine (odnosno Bosanskog Broda) između udruženih hrvatsko-muslimanskih snaga protiv naoružanih pripadnika Srpske demokratske stranke zbili već početkom ožujka, nagnala su rukovodstva općina slavonske Posavine (posebice Slavonskog Broda) i Zapovjedništvo operativne zone Osijek (glavno zapovjedništvo HV-a u Slavoniji), da u

što većoj mogućoj mjeri pomognu obranu naselja Bosanske Posavine i zaštite tamošnje Hrvate i Muslimane. Vojska bosanskih Srba (Srpska vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kasnije Vojska Republike Srpske - VRS) našla se već nakon mjesec dana rata u nezavidnom položaju. Naime, u prvim danima svibnja 1992. snage Armije BiH (A BiH) u suradnji sa pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova BiH napali su snage Jugoslavenske narodne armije na ras-kršću Brčanska malta u okolici grada Brčkog, te na vrlo uskom prostoru presjekli teritorij pod nadzorom bosanskih Srba. Iako su srpske snage ubrzo ovladale gradom Brčkom, u čijoj su okolici bili presječeni, snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i HV-a zauzele su grad Modriču, čime je teritorij bosanskih Srba bio posve presječen na širem području no što je bio u okolici Brčkog. Tako su se zapadni dio BiH pod srpskom kontrolom (s najvećim urbanim središtem u Banja Luci) i pobunjenička paradržava hrvatskih Srba Republika Srpska Krajina našli fizički odvojeni od istočnog dijela BiH pod srpskom kontrolom (prijestolnica Pale), kao i Srbije, koja je bila od najvećeg logističkog značaja za prekodrinske srpske vojske. Stoga je političko i vojno rukovodstvo bosanskih Srba kao prioritetni zadatak odredilo ponovno povezivanje odvojenih područja, učvršćivanje srpskog mostobrana i položaja na istom području, jer im je u protivnom prijetila kapitulacija odvojenog područja na zapadu. Ukupno 42 dana hrvatsko-muslimanske snage držale su položaje u Bosanskoj Posavini kojima su razdjeljivali srpski teritorij u BiH, a koji će u terminologiji postati poznatiji kao "koridor" ili "posavski koridor". Srpske snage, nadmoćnije u broju vojnika, naoružanja i vojne tehnike uspjele su 26. lipnja 1992., dva dana prije velikog srpskog pravoslavnog blagdana Vidovdana, čiji je datum bio označen kao krajnji rok za osvajanje "koridora", zauzeti prostor istočno od grada Modriče, čime su se

snage 1. Krajiškog korpusa koje su nadirale sa zapada, spojile sa snagama Istočnobosanskog korpusa VRS, koji je napadao s istoka. U mjesecima što su slijedili, nastavila se napadačka kampanja vojske bosanskih Srba, pred čijom su nadmoćnom silom redom padala naselja Bosanske Posavine, koja su u velikom broju slučajeva grčevito, te uz velike gubitke, branile malobrojne hrvatsko-muslimanske snage. Dva dana nakon osvajanja "koridora" Srbi zauzimaju Modriču, u srpnju osvajaju Plehan, Derventu, Odžak, a u razdoblju od kolovoza do 6. listopada 1992. padaju i zadnja dva značajna hrvatsko-muslimanska uporišta u ovom dijelu Bosanske Posavine – Kostreš i Bosanski Brod. Time je završena osvajačka kampanja vojske bosanskih Srba, koja je rezultirala srpskim zauzimanjem čitave Bosanske Posavine, izuzev enklave Orašje i nekoliko hrvatskih sela na sjeveru općine Gradačac, koje su snage HVO-a uspjele sačuvati tijekom cijelog rata. Pored velikih ljudskih gubitaka i izraženi nesrazmjer između branitelja i napadača u broju vojnika i oružja, rat u Bosanskoj Posavini obilježila je razvučenost obrambenih linija, čime je mali broj branitelja onemogućen u uspostavljanju stabilnih obrambenih linija. Pored vojne, postojala je dodatna politička linija zapovijedanja, zbog koje je dolazilo do opće konfuzije u braniteljskim redovima. Neposluh, odbijanja izvršenja borbenih zapovijedi i samovoljno povlačenje čitavih hrvatskih postrojbi znatno su olakšali nadiranje srpske vojske, a vrh HV-a i HVO-a nije uspio (prema Zovakovom tumačenju bio je političkim upletanjem spriječen) povećati broj branitelja kada je postalo izvjesno da se s postojećim snagama Bosanska Posavina ne može obraniti. Zakazala je i logistička služba, odnosno, popunjenost oružjem, streljivom i materijalno-tehničkim sredstvima nije zadovoljavala potrebe obrane. Tragični epilog rata u Bosanskoj Posavini, pored gubitka vjekovnih ognjišta tamošnjih Hrvata i

Muslimana i egzodusa više od stotinu tisuća Posavljaka, predstavljalo je i više od tisuću i pet stotina poginulih pripadnika HVO-a, HV-a i Patriotske lige/A BiH. Bosanska Posavina 1992. stoga predstavlja jedan od najtežih, ako ne i najteži vojni poraz hrvatskih snaga u proteklom ratu. Poraz koji je isprepleten brojnim kontroverzama i čije povijesne okolnosti još uvijek nisu dokraja rasvijetljene niti razjašnjene, što je temu o ratu i padu Bosanske Posavine učinilo svojevrsnim tabuom u okviru hrvatske historiografije, a u hrvatskoj javnosti i danas izaziva žustre rasprave.

U knjizi *Rat u Bosanskoj Posavini 1992.* autor kroz šest poglavlja iznošenjem niza dokumenata i spisa, različitih citata i ulomaka iz dosada napisanih radova, kronološkim slijedom, opisuje, analizira i ocjenjuje raspad socijalističke Jugoslavije, povijest velikosrpske ideologije, pripreme za oružani sukob u BiH, političke odnose između Hrvata, Srba i Muslimana/Bošnjaka u BiH pred početak rata, operativni raspored zaraćenih snaga na području Bosanske Posavine, etape oružanih sukoba hrvatsko-muslimanskih snaga sa srpskim snagama završno s padom Bosanskog Broda, pregled službenih stavova i različitih ocjena istražnih tijela glede rata i pada Bosanske Posavine, te se osvrće na Daytonski sporazum koji je dovršio rat, ali nije donio pravedno rješenje odnosa među narodima u BiH. U zadnjem poglavlju autor donosi svoje zaključke/teze na 13 uvodno iznesenih pitanja. U zaključcima autor ocjenjuje kako je za sudbinu Bosanske Posavine odgovoran neiskren odnos službenog Zagreba prema Hrvatima i Muslimanima Bosanske Posavine, ali i ukupna netransparentna politika i nejasna strategija hrvatskog političkog vrha prema BiH, koja je za vlastite interese nagodbenjačkim pristupom prepustila ovaj dio BiH Srbima. Ovakav politički stav hrvatskog vrha preslikao se na operativno-taktičku razinu, gdje su malobrojne hrvatsko-musli-

manske snage u čitavom nizu slučajeva sabotirane ili prepuštene sami sebi u zapovjednom, operativnom, moralnom i snabdijevačkom segmentu od strane vrha HV-a i hrvatskih vlasti, premda su branitelji Bosanske Posavine o njima posve ovisili. Epilog je bio neizbježan poraz hrvatsko-muslimanskih snaga protiv višestruko jačeg neprijatelja. Nakon pada Bosanske Posavine, hrvatski vojni i politički vrh nastojali su za krivca vojnog poraza prikazati slabost (pa čak i malodušnost) hrvatskih vojnih postrojbi na tom području. Stigma odgovornosti za poraz tako je nepravedno pala na pleća onih koji su najviše pridonijeli žilavoj, ali na koncu uzaludnoj, obrani Bosanske Posavine – lokalne brigade HVO-a (Bosanski Brod, Derventa, Odžak, Modriča, Brčko...) i neke brigade HV-a, gdje se ističu slavonskobrodske brigade (na čelu sa 108. brigadom HV-a, koja je pretrpjela najviše poginulih pripadnika u ukupnom ratnom putu za vrijeme djelovanja u sklopu Operativne grupe "Istočna Posavina"). U prilogu na kraju knjige objavljen je popis poginulih i nestalih boraca-šehida u razdoblju od 3. ožujka do 7. listopada 1992., s ukupno 1684 imena iz 8 brigada HVO-a Bosanske Posavine. Ova visoka brojka poginulih i nestalih uvjerljivo svjedoči o želji Posavljaka da sačuvaju svoje domove, što svakako ide u prilog Zovakovoj tezi kako su u slučaju Bosanske Posavine zatajili svi drugi čimbenici (uključujući politiku), a ne volja za otporom srpskoj agresiji. U ovoj knjizi svakako valja pohvaliti brojnost i raznolikost fotografija, tablica, zemljovida, kao i korištenje podataka kako hrvatske, tako i srpske strane. Štoviše, autor je za potrebe knjige osobno intervjuirao i provjeravao točnost određenih navoda kod najznačajnijih sudionika ovih događaja, gdje se sa srpske strane posebno ističu pukovnik Slavko Lisica i general pukovnik Novica Simić. Naročito valja pohvaliti autorove zemljovide, njih više od 30, na kojima je kronološki rekonstruirao operativno-tak-

tički raspored sukobljenih strana, a čiju su izrazito visoku točnost potvrdili kako hrvatski, tako i srpski zapovjednici koji su sudjelovali u ratu u Bosanskoj Posavini. Usudio bih se reći kako je autor sa svojim zemljovidima postavio visoki standard za sve buduće radove koji budu uključivali slične vojne zemljovide.

Glavni nedostaci u ovoj knjizi odražavaju se kroz određene autorove zaključke. Najprije treba istaknuti kako je Jerko Zovak osobno sudjelovao u ratu u Bosanskoj Posavini, iako su njegovo sjećanje i interpretiranje određenih događaja i okolnosti izrazito malo zastupljene u knjizi. Ipak, prisutan je osobni motiv i emotivni naboj glede iznošenja određenih zaključaka, te u nekim slučajevima interpretiranja uloge ostalih sudionika. Tijekom čitanja ove knjige uočljivo je kako se središnji interes autora temelji na određivanju glavnog, te gotovo isključivog krivca za pad Bosanske Posavine. Također, unatoč izrazito velikom obimu korištene literature i objavljenih izvora, stječe se dojam kako je autor preferirao građu koja konstrukcijski podržava njegove zaključke, bez prethodnog kritičkog preispitivanja istih izvora ili uvažavanja izvora koji svjedoče suprotno od onoga što nam autor želi poručiti. Ovo se posebice odnosi na autorovu tezu o sudjelovanju hrvatskog političkog vrha u dogovorenoj podjeli BiH. Zovak ovu ocjenu iznosi bez evaluacije dosadašnjih spoznaja hrvatske historiografije o hrvatskoj politici u BiH toga vremena, a koja dokazuje kako ne postoji uvjerljiva potvrda za ovakva nastojanja hrvatskog vrha (mada je zamisao o dogovorenoj podjeli BiH u kojoj je sudjelovao i hrvatski politički vrh godinama protažirana kako od hrvatskih, bošnjačkih i srpskih, tako i od međunarodnih političko-intelektualnih krugova). Shodno ovome treba naglasiti kako je autor na kraju knjige objavio stručnu recenziju ove knjige, koju je napisao dr. sc. Ivica Miškulin. U recenziji su iznesene glavne primjedbe vezane uz Zovakovu

knjigu, analizirane iz historiografskog kuta. Svakako je pohvalno za autora što je objavio ovu recenziju, jer nudi relevantnu historiografsku ocjenu njegovog djela, ali i štoviše, potiče daljnju raspravu o ovoj temi. No, upravo uvažavajući činjenicu kako autor nije povjesničar, te uz potrebni odmak ili temeljito preispitivanje nekih Zovakovih zaključaka, ova knjiga predstavlja veliki doprinos poznavanju rata i okolnosti pada Bosanske Posavine 1992. godine. Držim kako je autor u ovoj knjizi uspio zaokružiti najvažnije dosada objavljene izvore (dokumente, spise, izvještaje, memoare, analize, intervjue), koji nude brojne informacije i podatke, ali što je i najvažnije, knjiga svojom porukom poziva na daljnju raspravu i rasvjetljavanje ove tragične epizode u novijoj hrvatskoj i bosanskohercegovačkoj povijesti. Knjiga *Rat u Bosanskoj Posavini 1992.* stoga predstavlja važan i nezaobilazan rad u svim budućim istraživanjima rata u Bosanskoj Posavini, te se kao takva nameće ne samo historiografiji, već i širokim krugovima čitateljstva.

Mladen Barać

Tomislav JONJIĆ: *Hrvatski nacionalizam i europske integracije* (Zagreb: Naklada Trpimir, 2008.), 216 str.

Knjiga Tomislava Jonjića *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, prva je knjiga biblioteke pod nazivom *Hrvatska politička biblioteka*. Pod naslovom najopsežnijeg poglavlja u knjizi *Hrvatski nacionalizam i europske integracije* (90 stranica), objedinjeno je ukupno 28 autorovih tekstova nastalih u vremenskom razdoblju od 1998. do 2008. godine. Svih 28 tekstova prethodno je objavljeno u *Političkom zatvoreniku*, mjesečniku Hrvat-

skoga društva političkih zatvorenika. Pored ovih 28 tekstova – poglavlja, knjiga obuhvaća uvod (*Riječ na početku...*), te prilog, bibliografsku napomenu, abecedno kazalo osoba i bilješku o autoru s bibliografijom radova, na kraju knjige.

U uvodnom poglavlju *Riječ na početku: slobodarska potka hrvatskog nacionalizma*, autor definira značenje pojma nacionalizam u svojim tekstovima. Naglašava korištenje pojma nacionalizam u njegovu izvornom značenju, onako kako je u hrvatskoj političkoj misli osmišljen u starčevićanskome nauku. Odbacuje praksu pojmovnog i političkog suprotstavljanja koncepata nacionalizma i demokracije, te zaključuje kako je hrvatski nacionalizam politički koncept, koji za hrvatski – ali i za svaki drugi narod – traži samo slobodu, dostojanstvo i budućnost.

U prvom poglavlju *Od podanika do građana* ukazuje na neslobodu kao glavno obilježje hrvatskog društva u posljednjih desetak godina. Očitovanje neslobode vidi u dva temeljna oblika: u „poslušništvu prema vani“, odnosno prema međunarodnoj zajednici, te „poslušništvu prema unutra“, odnosno prema vladajućim političkim strukturama u Hrvatskoj.

U drugom poglavlju *Hrvatski europski „praktičnici“* preispituje ispravnost, po njegovu sudu, bezuvjetne orijentacije pristupanja europskim integracijama, ukazuje na istovremeno marginaliziranje protivnika bezuvjetnosti pridruživanja Europskoj uniji te na negativno percipiranje pojmova „euroskepticizam“ i „euroskeptik“ u javnosti.

Treće poglavlje *Europski standardi prije „europskih“ okova*, svojevrsni je autorov poziv na raspravu o svrhovitosti hrvatskog pristupa Europskoj uniji, odnosno euroatlantskim integracijama. Navodi primjer Švicarske kao dokaz da se i izvan EU-a može razvijati slobodno i

demokratsko, a ujedno prosperitetno društvo. Na tragu toga, ključnim ne smatra pristupanje u članstvo Europske unije, već usvajanje europskog sustava vrijednosti.

U četvrtom, najopširnijem poglavlju pod naslovom *Hrvatski nacionalizam i europske integracije*, autor prati razvoj i obilježja ideologije hrvatskog nacionalizma od druge polovice XIX. st. do danas. Ante Starčević i Eugen Kvaternik prepoznati su kao utemeljitelji ideologije modernog hrvatskog nacionalizma. Zagovaranje europske suradnje, na načelu jednakosti i ravnopravnosti svih naroda, autor naglašava kao sastavnicu modernog hrvatskog nacionalizma. Ističe kako su upravo Starčević i Kvaternik, zatim Kranjčević, Kumičić i Matoš, te hrvatski nacionalisti između dva svjetska rata i hrvatski nacionalisti poslije Drugog svjetskog rata, uključujući i hrvatsku političku emigraciju, bili nositelji i promicatelji europskih vrijednosti: slobode i prava, jednakosti, snošljivosti i suradnje. Sukladno tome, tvrdi, nema nikakvog načelnog konflikta između hrvatskog nacionalizma i ideje europskog zbližavanja odnosno stvaranja „Europe domovina“. Zaključuje kako pitanje hrvatskog odnosa prema europskim integracijama zahtijeva ozbiljan pristup i ne može se riješiti „jeftinim doskočicama i verbalnim akrobacijama“, te kao ključnu zadaću hrvatskog nacionalizma danas, prepoznaje potrebu nametanja ozbiljne, stručne i nepristrane rasprave o sudbini hrvatskog naroda i njegove države.

U petom poglavlju *Tko njih predstavlja* autor ponovno preispituje, po njegovom mišljenju, dominantnu političku strategiju bezuvjetnog zagovaranja ulaska Hrvatske u EU, a sažetu u aforizmu „Hrvatska je spremna podnijeti svaku žrtvu za pristup EU“.

Hrvatsko odustajanje od primjene ZERP-a u odnosu na članice Europske unije, o čemu promišlja u šestom poglav-

lju pod nazivom *Čemu nas uči epizoda sa ZERP-om?*, za autora je primjer kapitulacije hrvatske politike pred Europskom unijom. Istovremeno, taj primjer pokazuje kako je Europska unija instrument gospodarske i političke ekspanzije, a ne udruženje kojem je svrha ostvarenje pravde, mira, blagostanja i ravnopravnosti zemalja članica.

U sedmom poglavlju *Za stolom ili pod njim*, na tragu iskustva europskih država ne-članica Europske unije, odbacuje političku strategiju o nepostojanju alternative za Hrvatsku glede ulaska u Europsku uniju.

Osmo poglavlje *Europeizam – dominantna ideologija suvremene Europe*, autorov je osvrt na članak Václava Klause, objavljen 2006. godine pod naslovom *Što je to europeizam?*. Kao glavna tendencija europeizma, odnosno „europske metaideologije“ kako ga se naziva, prepoznaje se zalaganje za „supranacionalni model europske integracije“, koji uključuje odlučivanje na nadnacionalnoj razini, a isključuje nadzor građana.

U poglavlju *O legitimitetu*, devetom po redu, autor ukazuje na popularnu praksu pozivanja na legitimitet od strane političkih snaga, stranaka i pojedinaca. Pri tome iznosi tvrdnju kako legitimno pravo na zastupanje naroda imaju samo oni koji udovoljavaju jasnoj volji hrvatskog naroda za vlastitom državom.

Deseto poglavlje *Strategija rastakanja Hrvatske* donosi autorovo razmatranje obilježja i promjena u hrvatskom društvu u posljednjem desetljeću, u kontekstu odnosa vlasti prema položaju Hrvata u BiH i sudskim procesima Hrvata u Haagu.

U jedanaestom poglavlju *Predsjednikova istina*, kritički se preispituju stavovi predsjednika Stjepana Mesića glede *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*, vrednovanja politi-

ke Franje Tuđmana prema BiH, njegovog svjedočenja u Haagu, te zauzete pozicija u slučaju afere „sisačka željezara“.

U dvanaestom poglavlju *Što zapravo znači orkestrirana naricaljka nad odrom druga Ivice Račana?*, autor komentira izjave pripadnika hrvatske političke elite u kojima ocjenjuju političko djelovanje Ivice Račana.

U trinaestom poglavlju *Smisao političkog razvitka* autor ukazuje na negativne posljedice sve izraženije centralizacije funkcija u i oko Zagreba kao glavnog grada. U tom kontekstu, ukazuje i na činjenicu kako predstojeće ukidanje ili smanjenje ograničenja u migracijama europskog pučanstva, može u idućim desetljećima dovesti do bitne promjene i nacionalne strukture u Hrvatskoj.

U četrnaestom poglavlju *Kriza pravaštva ili kriza Hrvatske stranke prava?* preispituje uzroke loše pozicije stranaka s pravaškim predznakom u Hrvatskoj od 1990. godine, prije svega HSP-a, u kontekstu neuspjeha na parlamentarnim izborima 2007. godine. Uočava kako nismo suočeni toliko s krizom pravaške misli, koliko s krizom organiziranog pravaštva. Zaključuje kako smisao pravaštva nije u tome da se pojedincima osiguraju vodeći položaji u stranačkim tijelima, nego u tome da se budućnost Hrvatske oblikuje u skladu s pravaškom mišlju, mišlju slobode, dostojanstva i napretka.

U petnaestom poglavlju *Odgovornost domovine za sudbinu emigracije: dojmovi iz Kanade*, negativno ocjenjuje odnos Hrvatske prema hrvatskom iseljeništvu u posljednjem desetljeću. Marginalizacijom u posljednjih desetak godina, zaključuje na kraju, hrvatsko je iseljeništvo prepušteno asimilacijskim strujanjima u zapadnome svijetu.

U šesnaestom poglavlju *Crnokošuljaške provokacije: provokatori, budale i neznalice* nedvosmisleno ocjenjuje komu-

nizam, fašizam i nacionalsocijalizam kao zločinačke ideologije. Crne košulje, rimski pozdrav i slične simbole definira kao izvorno ikonografske elemente anarhizma, negirajući bilo kakvu njihovu povezanost s hrvatskim nacionalizmom. U tom smislu zaključuje kako ti simboli nisu nikakva afirmacija, već negacija hrvatstva u njegovom najelementarnijem obliku.

U sedamnaestom poglavlju *O brkovima, povodom Bosne* komentira raspravu između Zdravka Tomca i Vesne Pusić o obilježjima Tuđmanove politike prema BiH.

U osamnaestom poglavlju, pod naslovom *Turska*, na primjeru ponašanja navijača uoči, tijekom i nakon nogometne utakmice između Hrvatske i Turske na Europskom nogometnom prvenstvu, otvara pitanje odnosa između Hrvata i Bošnjaka u BiH.

U devetnaestom poglavlju *Hrvati u BiH u svjetlu pristupa Hrvatske Europskoj uniji*, postavlja pitanje položaja Hrvata u BiH nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju, čime će granica između dviju država postati „šengenska“. Pri tome neizvjesnu sudbinu Hrvata u BiH vidi kao jedan u nizu argumenata u prilog shvaćanja da je Hrvatska kao europska, civilizirana, prosperitetna i demokratska pravna država moguća izvan sadašnje Europske unije.

Dvadesetim poglavljem *Slučaj Bobetko ili: Igrokaz „Kako je Račan ostao u sedlu“* počinje niz poglavlja u kojima autor promišlja o odnosima Hrvatske i Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u posljednjem desetljeću. U tom smislu, u ovom poglavlju ukazuje na negativne posljedice pasivne pozicije kakvu je Hrvatska zauzela prilikom formiranja MKSJ-a.

U dvadeset i prvom poglavlju *Carla Del Ponte u ulozi Poncija Pilata* ocjenjuje rad Carle Del Ponte kao glavne haaške

tužiteljice, u kontekstu knjige *Mir i kazna* Florence Hartmann, a u kojoj se optužuju svjetske, ponajprije zapadne sile, da su tajno sabotirale rad Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju.

Kao svojevrsni nastavak prethodnog poglavlja, dvadeset i drugo poglavlje *Haaški tužitelj – junak godine?!?* donosi autorov komentar tvrdnji Sir Geoffreya Nicea, dugogodišnjeg tužitelja MKSJ-a, o funkcioniranju i političkom odlučivanju tima Carle Del Ponte.

U dvadeset i trećem poglavlju *Hrvatska u Haagu: Slučaj dr. Gorana Granića*, autor ukazuje na nedostatak racionalnog, znanstvenog i stručnog pristupa u raspravi o MKSJ-u. Donosi generalni zaključak kako MKSJ godinama polarizira hrvatsku javnost, pri čemu je argumentacija suprotstavljenih strana primarno političke naravi.

U dvadeset i četvrtom poglavlju *Riječi i simboli pred sudom* autor analizira *Europsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, potpisanu u Rimu 1950. godine, a koja u čl. 10 jamči slobodu izražavanja. Zauzimajući stav protiv bilo kakvih zabrana, ističe kako je načelo slobode, dakle sloboda onoga koji misli drugačije, kamen temeljac demokracije. Tvrdi kako nema nijedne ideje, nijedne riječi niti kakva simbola, radi kojega se smije žrtvovati načelo slobode.

U dvadeset i petom poglavlju *Visoki povjerenik za Hrvatsku*, u kontekstu zabrane ulaska u Hrvatsku srpskog košarkaša s tetovažom Draže Mihailovića, postavlja pitanje ljudskih prava, tj. pitanje o tome koja vrijednost treba uživati snažniju zaštitu: ljudska prava ili shvatljiva osjetljivost Hrvata na svaku demonstraciju četništva.

U dvadeset i šestom poglavlju *Sanader u Oxfordu: I mi čestitamo!* komentira govor premijera Ive Sanadera na Sveučilištu u Oxfordu u kojem je, između

ostalog, naglasio kako je „nacionalizam u Hrvatskoj smanjen na minimum“. Tu izjavu ocjenjuje se kao „novi, očajnički pokušaj još servilnijega dodvoravanja međunarodnoj zajednici“, te kao delegitimiranje hrvatske borbe tijekom posljednjih 150 godina.

U dvadeset i sedmom poglavlju *Budućnost hrvatskog nacionalizma* autor postavlja pitanje budućnosti hrvatskog nacionalizma odnosno postojanja njegovog povijesnog opravdanja i smisla nakon uspostave hrvatske države. Zaključuje kako osuvremenjen i obogaćen novim povijesnim, političkim, gospodarskim i kulturnim spoznajama, hrvatski nacionalizam mora biti putokaz za rješenje hrvatskog pitanja u BiH, ali i instrument očuvanja hrvatskog nacionalnog bića u Bačkoj, Srijemu i Boki kotorskoj. U isto vrijeme, njegova je uloga nezamjenjiva u hrvatskom približavanju tzv. ujedinjenoj Europi.

U posljednjem, dvadeset i osmom poglavlju *Država i sloboda* razmatra mogućnost realizacije ideje slobode u okviru nacionalne države. U tom smislu, sustavno stvaranje uvjerenja da je ideja nacionalne države suprotstavljena ideji slobode smatra „najpodmuklijom klopkom“ koja se Hrvatima podmeće posljednjih godina. Zaključuje kako nacionalna država nije negacija, već naprotiv, afirmacija ideje slobode i načela pravde.

Kao *Prilog* na kraju knjige, autor donosi *Zahtjev* što ga je kao opunomoćenik udruge *Jedino Hrvatska*, 3. svibnja 2007. godine, uputio Ustavnom sudu za očitovanje ima li u postupcima Predsjednika Republike i Vlade RH elemenata koji upućuju na kršenje norme iz čl. 141 st. 2. Ustava koja zabranjuje pokretanje postupka udruživanja Republike Hrvatske u saveze s drugim državama u kojem bi udruživanje dovelo, ili moglo dovesti do obnavljanja jugoslavenskoga državnog zajedništva, odnosno neke balkanske državne sveze u bilo kojem obliku.

Iz prikazanog možemo zaključiti kako na stranicama ove knjige autor polemički i kritički promišlja o nizu događaja ili tendencija u hrvatskome političkom životu tijekom posljednjih desetak godina. Pri tome je naglasak na obilježjima modernog hrvatskog nacionalizma u kontekstu hrvatskog uključivanja u europske integracije. Sustavna znanstvena obrada izdvojenih događaja i tendencija pokazat će stvarnu vrijednost iznesenih autorovih dojmova i stavova.

Nenad Bukvić

Osječki zbornik, sv. XXIX / 2009. (Osijek: Muzej Slavonije, 2010.), 429 str.

Povodom Međunarodnog dana muzeja u svibnju 2010. predstavljen je u Muzeju Slavonije u Osijeku *Osječki zbornik*, časopis koji, kao dvogodišnjak, objavljuje osječki muzej. Izlaskom iz tiska 29. broja uspješno je nastavljen pothvat hrvatske muzejske i znanstvene periodike. Prepoznavši vrijednost ovog časopisa – što sasvim sigurno ukazuje na činjenicu sigurne budućnosti – tiskanje su ponovo potpomogli Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Gradsko poglavarstvo grada Osijeka.

U zborniku je objavljeno 30 radova.

Iako u zborniku radovi nisu odvojeno grupirani, već pomno čitanje njegova sadržaja ukazuje da je prvih 7 radova vezano uz muzejsku djelatnost arheoloških odjela. Pet je izvornih znanstvenih radova. „Karakteriziranje mramornih spomenika Murse“ (9-18) Bojana Djurića / Harald Müller / Slavice Filipović kataloški prikazuje rezultate analiza materijala mramornih spomenika rimske Murse, koji su nastali u okviru projekta kategorizacije tih spomenika Norika i Panonije.

Marina Kovač je u radu „Izbor rimskih koštanih ukosnica iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku“ (37-77) obradila 105 rimskih koštanih ukosnica pronađenih na području antičke Murse, koje su pohranjene u Pododjelu antičke arheologije Arheološkog odjela u Osijeku, a svojedobno su u Muzej Slavonije pristigle darivanjem građana i grada Osijeka. Uz rad autorica je priložila i opsežan katalog i slikovni uvid ukosnica. „Rimske keramičke svjetiljke s pečatom fortis iz zbirke Muzeja Slavonije“ (79-113) Zvonimir Marinović je kataloški opisao, njih 51, tipološki ih obradio uz pomoć muzejskih knjiga, likovno obradio te dobivene spoznaje stavio u povijesni kontekst. Hermina Göricke – Lukić u radu „Ostava ranougarskog novca iz Tompojevaca kod Vukovara“ (115-121) obradila je iz navedene ostave 6 primjeraka ranougarskog novca koji je samo manji dio iz iskopane ostave, koju su 1965. otkrili seljaci iz navedenog srijemskog naselja, a slučajnim darivanjem ti su primjerci stigli u Muzej Slavonije. Uz rad priložena je karta rasprostranjenosti ranosrednjovjekovnih nalaza i nalazišta u istočnom dijelu Slavonije i Baranje, te kataloški i slikovni opis denara hercega Gejze I. i Ladislava I. Prethodno priopćenje je rad Irene Porekar Kacafura naslovljen „Restauriranje Venere s erotima“ (19-24) u kojem čitatelji mogu saznati o suradnji raznih stručnjaka koji su cjelovito i kvalitetno obradili kipić Venere s erotima, koji je konzerviran i restauriran tijekom 2007. i 2008. u Odjelu za konzerviranje i restauriranje Pokrajinskog muzeja Maribor u istoimenom slovenskom gradu. Pregledni rad Igora Vukmanića „Granice Rimskoga Carstva – spomenik svjetske baštine“ bavi se, između ostaloga, i pripremama hrvatskoga dijela rimskoga limesa za uključivanje i upisivanje u popis svjetske baštine UNESCO-a, jer, kako ističe autor „na više od 5.000 km duge granice Rimskoga Carstva (limes) danas se gleda kao na jedinstven spomenik“.

Radovi koji vremenski izlaze iz domene arheologije, a odnose se na fondove Muzeja Slavonije započinju preglednim radom Mladena Radića, koji je obradio „Prstenje i game 14. – 17. stoljeća u Muzeju Slavonije Osijek“ (123-134) koji su u navedeni muzej pristigli darivanjem i otkupom. Autor ih je kataloški obradio zbog umjetničke i povijesne vrijednosti datiravši ih i utvrdivši njihovu tipologiju. Isti je autor napisao i izvorni znanstveni rad „Prilozi rasvjetljavanje heraldičke ostavštine iločkih knezova 15. i 16. stoljeća“ (135-158) nakon provedenih višegodišnjih arheoloških iskopavanja srednjovjekovnih utvrđenih dvoraca Ružice-grada kod Orahovice i Iloka. U radu je Radić analizirao pronađene grbove koji su pripadali iločkim knezovima. Prethodno priopćenje je rad Stanka Andrića „Srednjovjekovni rukopisni kodeks u knjižnici Muzeja Slavonije“ (159-166) u kojem je autor uz opis vanjskih obilježja donio i preliminarni prikaz sadržaja kodeksa koji je u osječkom muzeju iznimno zanimljiv raritet. „Numizmatička oprema iz Muzeja Slavonije – kovčezi, ormari, kutije, kartoni“ (167-176) drugi je izvorni rad u ovom zborniku Hermine Göricke – Lukić. Autorica je istražila i kataložno objavila numizmatičku opremu Muzeja Slavonije iz 19. i početka 20. stoljeća za pohranu zbirki koje su pripadale numizmatičarima-donatorima. Pregledni rad Denisa Detlinga „Prilog proučavanju bio- i bibliografije Stjepana Srkulja“ (235-244) obrađuje u Muzeju Slavonije sačuvanih 15 bibliotečnih jedinica, većinom udžbenika. Ivana Knežević je u stručnom radu „Enciklopedijska izdanja Odjela muzealnih tiskopisa Muzeja Slavonije u Osijeku (Pregled kompletnih izdanja od početka 19. stoljeća do kraja Drugog svjetkog rata)“ (313-326) predstavila je i po knjižničarskim standardima obradila samo dio bogatstva jedne od najvećih muzejskih knjižnica u Hrvatskoj. Izvorni znanstveni rad Marine Vinaj naslovljen „Knjižnica Julijane Normann –

ogled o ženskoj knjižnoj zbirci“ (372-336) razotkrio je čitalačko zanimanje navedene grofice unutar sačuvane knjižnice valpovačke obitelji Prandau-Normann pohranjene u knjižnici Muzeja Slavonije. Iste je znanstvene kategorije i rad dvojice autora Zorana Velagića i Andreja Kristeka „Čitatelji, knjige i tekstovi: Oblici interakcije“ (337-346) koji prikazuje čitateljske navike temeljene na knjigama iz knjižnice Muzeja Slavonije, a uglavnom su iz 19. stoljeća iz knjižnice Hermana Weissmanna. „Vrijeme je na mojoj strani“ (369-374) stručni je rad Blaženke Vojvodić i predstavlja prilog muzejskoj pedagogiji iz kuta gimnazijskog profesora likovne umjetnosti uz izložbu dr. sc. Vesne Lovrić Platić „Udomljeno vrijeme“ otvorene od veljače do lipnja 2009. u Muzeju Slavonije.

Nakon radova koji su se uglavnom bavili različitim tematikama vezanim isključivo uz Muzej Slavonije u zborniku slijede radovi izvan toga okvira.

Tako je u tri rada Ive Mažuran dao arhivsko gradivo – „Zbirni popis trgovišta i sela u nahiji Baranyavar, Burunovar (Branjin Vrh) iz 1628. godine“ (177-179), „Popis zeameta i timara sandžaka Srijem 1636 godine“ (181-202) i popis trgovišta Valpovo“ (217-222). Izvorni znanstveni rad je Ljerke Perči pod naslovom „Inventar valpovačkog dvorca iz kolovoza 1736.“ (203-215) u kojem je autorica analizirala arhivsko gradivo iz fonda Valpovačkog vlastelinstva između 1722. i 1736. pohranjeno u Državnom arhivu u Osijeku. Autorica je priredila i prijevod inventara s latinskoga jezika dugog 20 rukopisnih stranica. Četvrti rad Ive Mažurana je pregledni u kojem je analizirao „Izveštaj o narodnim (pučkim) školama u Osijeku 1784. godine“ (223-227). Peti rad istog autora također je pregledni u kojem je Mažuran dao analizu „Krajišnik(a) – zaboravljene novine“ (229-233) istaknuvši pri tome značenje Nikole Atanasijeva Plavšića, osnivača i urednika

lista te vlasnika vinkovačke tiskare. Prethodno priopćenje su „Bilješke o osječkoj donjogradskoj sinagogi“ (245-252) Zlatka Karača koji se u svom radu nakon uvodnih napomena pozabavio drugoj po redu izgrađenoj, i jedino sačuvanoj, osječkoj sinagogi. Izvorni znanstveni rad „Ivan Tišov, Vinko Rauscher i ikonostas crkve sv. Nikole u Pačetinu u Slavoniji“ (253-262) članak je Dragana Damjanovića koji je opisao navedeni ikonostas u Srijemu. Valentina Radoš je u stručnom radu „Biblijski motivi u grafikama Abela Panna – Prilog poznavanja zbirke grafika i crteža 20. stoljeća u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku“ (263-268) obradila 7 grafika navedenog izraelskog umjetnika relativno nepoznatog u Hrvatskoj. „Prilog biografiji i istraživanju kiparstva Josipa Leovića“ (269-284) izvorni je znanstveni rad Danijela Zeca u kojem je autor analizirao, protumačio, proširio i nadopunio s nepoznatim podacima postojeću Leovićevu biografiju te kao dodatak sastavio katalog sačuvanih i nepronadenih Leovićevih skulptura. Krunoslav Šokac je u preglednom radu „Muško odijevanje u Podravskoj Baranji u prvoj polovici 20. stoljeća“ (285-301) obradio, na temelju literature i terenskog istraživanja, muško tradicijsko odijevanje u selima Baranjsko Petrovo Selo, Šumarina i Luč. „Orfanotrofijske knjižnice: Isusovačka, učenička i poglavarstva“ (303-311) stručni je rad Jasenke Bešlić koja je u članku analizirala fondove i kataloge prateći preseljenja knjiga Isusovačke knjižnice Požeškog kolegija. Sanja Vidović u izvornom znanstvenom radu „Prirodopisna zbirka Kraljevske realne gimnazije u Osijeku“ (347-368) prikazala je na temelju godišnjih gimnazijskih izvješća razvoj navedene zbirke osječke gimnazije. Stručni rad Leonilde Conti „Projekt edukativna knjiga u Galeriji likovnih umjetnosti“ (375-383) iznosi koncept edukativne, muzejsko-pedagoške knjige temeljene na fondu Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku. „Muzejska

akcija kao otpor amneziji“ (385-388) prethodno je priopćenje Željke Miklošević koja je na određenom slučaju muzejske akcije Muzeja Slavonije opisala uključivanje građana u interpretaciju i oživljavanje lokalne povijesti kojom se često manipulira.

Iako je neprimjetno naznačeno, uočava se da su posljednje stranice zbornika (389-429) jedna vrsta muzejskih vijesti; izvješća za razdoblje od 2006. do 2008., tj. rekapitulacije arheoloških istraživanja te redovnih aktivnosti u pojedinim odjelima Muzeja Slavonije (Arheološki odjel 389-398; Numizmatički odjel 399-401; Odjel umjetničkog obrta 402-411; Etnografski odjel 412-421; Odjel muzejskih tiskopisa i hemeroteka 422-426; Tehnički odjel 427-429).

Ovaj zbornik predstavlja znanstveno vrijedan doprinos muzeologiji i povijesnoj znanosti te je kao takav nezaobilazan časopis.

Zlata Živaković-Kerže

Godišnjak Njemačke zajednice / DG Jahrbuch 2009. (Osijek: Njemačka zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 2009.), 370 str.

Svake godine Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj (Osijek) objavljuje svoj časopis, tj. *Godišnjak Njemačke zajednice*, koji je u stvarnosti zbornik radova sa znanstvenog skupa „Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu“ održanog u prethodnoj godini. Stoga je, nastavljajući kontinuiranost izlaženja, početkom studenoga prošle godine, a uoči održavanja 17. znanstvenog skupa, iz tiska

izašao *Godišnjak* u kojem su objavljeni radovi izloženi na 16. znanstvenom skupu održanom od 7. do 9. studenoga 2008. godine. Tako je uspješno nastavljen pothvat slavonske znanstvene periodike, čiju je znanstvenu vrijednost i ovaj put prepoznao Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske i Kulturne zaklade Podunavskih Švaba savezne države Baden-Württemberg iz Stuttgarta odlučivši se na pružanje financijske pomoći *Godišnjaka* 2009. istaknuvši tako značenje tog časopisa posebice za povijest Nijemaca i Austrijanaca koji su u proteklim povijesnim razdobljima ostavili dubok trag u hrvatskom kulturnom krugu.

Urednica izdanja mr. sc. Renata Trischler vrlo je uspješno i znalački složila zanimljive priloge sudionika skupa – istraživača i znanstvenika – te je s njihovim radovima i ovaj broj časopisa/zbornika ostao na liniji znanstvene vrijednosti svojih prethodnika. *Godišnjak* se sastoji od 22 rada od kojih je prvih 7 izvorno znanstvenih, a ostali su u dijelu knjige naslovljenom *Izlaganja sa znanstvenog skupa*.

Gotovo u većini radova autori su se bavili obiteljima i pojedincima njemačkog i austrijskog podrijetla koji su djelovali na području Hrvatske u širokom djelokrugu. Tako se dr. sc. Marija Karbić na temelju izvorne arhivske građe u radu *Lacković (Lackfi) iz plemićkog roda Herman* (11-27) bavila poviješću te plemićke obitelji istaknuvši njihovo značenje i vodeću ulogu u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu u drugoj polovici 14. stoljeća. *Prilog poznavanju publicističke aktivnosti Adolfa Vebera Tkalčevića* (29-49) rad je dr. sc. Vlaste Švoger koja je u radu ukratko prikazala jezikoslovnu i književnu djelatnost zasigurno najistaknutijeg hrvatskog intelektualca 19. stoljeća njemačkog podrijetla. U radu naslovljenom *Aksiologija etnografskog teksta: Slika Slavonije prema putopisu Mathiasa Pillera i Ludviga Mitterpachera „Puto-*

vanje po Požeškoj županiji u Slavoniji 1782. g.“ (51-62) dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović analizirala je i vrednovala sadržaj navedenog putopisa, osvrnuvši se posebice na dio koji obiluje etnografskim podacima i koje autorica smatra vrijednom i za znanstveno proučavanje relevantnom građom. Dr. sc. Stanko Piplović prikazao je i analizirao doprinos znanstvenih ustanova u Beču odnosno pojedina u istraživanju antičke Salone u radu naslovljenom *Austrijanci istraživači antičke Salone* (63-81). U grupu izvornih znanstvenih radova svrstan je i rad Brune Škrebline *Obitelj Šafer – iz života jedne njemačke obitelji na srednjovjekovnom Gradecu* (83-100), temeljen na sudskim spisima, posjedovnim knjigama i ispravama vladarskih kancelarija, prateći dvije generacije navedene obitelji koje su ostavile trag u političkom, društvenom i gospodarskom životu Gradeca u 15. stoljeću. Krešimir Belošević u radu *Dr. Ivo Hengster – predsjednik Hrvatskog vegetarskog društva u Zagrebu i razvoj vegetarijanstva u Hrvatskoj* (101-114) prati djelovanje tog rođenog Austrijanca koji je veći dio svoga života proveo kao odvjetnik, vegetarijanac u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. U radu *Aleksander Mandt i osjećke teme u njegovim pismima Josipu Jurju Strossmayeru (1877.-1881.)* (115-130), posljednjem u nizu izvornih znanstvenih radova, Branko Ostajmer prvotno donosi kratki životopis svećenika Mandta, porijeklom Nijemca iz Vukovara, a potom analizira sadržaj njegovih pisama upućenih bosanskom ili đakovačkom i srijemskom biskupu Strossmayeru, pisanih tijekom njegova službovanja u Osijeku. Dr. sc. Violeta Herman Kaurić u radu *Dr. Teodor Wickerhauser – učitelj učitelja drugih* (133-162) prikazala je sažeto život i djelovanje liječnika Wickerhausera krajem 19. stoljeća i u prvim desetljećima 20. stoljeća, i to kao začetnika suvremene kirurgije u Hrvatskoj i osnivača privatne / vlastite kirurške škole. Dr. sc. Živaković-Kerže se u radu *Josip*

Knobloch i uređenje slivnog područja Vuke (163-171) bavila inženjerom Knoblochom koji je svojim projektom ostavio traga u rješavanju problema suvišnih voda dravsko-dunavskoga područja, tj. slivnog područja rijeke Vuke. Opisala je i prilike u gradu Osijeku krajem 19. stoljeća te prve opsežne regulacijske radove na Dravi u vrijeme kada je Knobloch živio i djelovao u gradu na Dravi. *Medicinska alkemija Ivana Leopolda Payera u Varaždinu u osvit prosvjetiteljstva* (173-180) rad je dr. sc. Snježane Paušek-Baždar u kojem je medicinska alkemija ili kemijatrija određena kao liječenje kemikalijama pripremljenim alkemijskim metodama istaknuvši na tim temeljima Payera koji je načinio i objavio prvu kemijsku analizu vode Varaždinskih toplica kao jedne hrvatske ljekovite vode. Rad dr. sc. Mire Kolar-Dimitrijević *Zagrebački gradonačelnici njemačkog porijekla od polovice 19. do polovice 20. stoljeća* (181-207) obrađuje tri gradonačelnika, i to Johana Kamauffa, Vjekoslava Heinzela i Ivana Wernera. *Vjerski život njemačkog stanovništva u južnoj Baranji krajem 18. stoljeća* (209-218) obradila je dr. sc. Dubravka Božić-Bogović na temelju kanonskih vizitacija pečuške biskupije iz 1785. godine analizirajući neke od sastavnica vjerskog života njemačkog stanovništva u navedenom području. Dr. sc. Ivan Pederin iznio je *Pitanja jezika i uprava za Bachova apsolutizma u Zagrebu* (219-232), a Vlatko Čakšarin (233-248) *Utjecaj raspada Austro-ugarske monarhije na grad Sisak 1918. – 1924.* Jelena Červenjak je u radu *Značaj obitelji Normann za gospodarski, društveni i kulturni razvoj valpovačkog vlastelinstva* (249-257) ukratko prikazala značenje obitelji Normann s posebnim osvrtom na Rudolfa I. Rad Branislava Miličića, kako i naslov govori *Značaj Petera Dautermanna u širenju protestantizma u Hrvatskoj*, (259-265) dao je opis djelovanja najznačajnijeg pentekostalca Hrvatske. Književnik Ludwig Bauer i dr. sc. Lidija

Dujić prikazali su jednog od utemeljitelja suvremenog hrvatskog kazališta u radu *Josip Freudenreich – bečkim pučkim teatrom protiv hrvatskoga njemačkog kazališta* (267-276). *Albumi s putovanja Rudolfa Normana u Muzeju Valpovštine* (277-284) napisao je Stjepan Najman na temelju malo poznate zbirke fotografija pohranjene u fundusu Muzeja Valpovštine u Valpovu. O naseljavanju Nijemaca u Baranju saznajemo u radu *Crtice iz povijesti naseljavanja Nijemaca iz Baranje* (285-327) koji je napisao Darko Varga. *Visoki vojni časnici s prostora Međbosuća u službi carske kuće Habsburg*

(1608. – 1918.) obradio je u radu (329-347) Ivan Ćosić-Bukvin. Nezaobilaznu osobu druge polovice 19. stoljeća u Požezi opisao je Tomislav Wittenberg u radu *Wilhelm Justh, županijski mjernik, skladatelj, zborovođa i kapelnik* (349-359). Posljednji rad u vrijednom slavonskom, a dakako i hrvatskom, časopisu koji privlači raznolikošću tema, vrijednim znanstvenim doprinosima te korisnim i zanimljivim priložima je *Dvadeset jezičnih pojmova pod povećalom* (361-370) Augustina Lukačevića.

Zlata Živaković-Kerže